

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TURİZM VE BÖLGESEL KALKINMA:
BİR PANEL VERİ ANALİZİ (2004-2014)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif Can KAVALCI

MAYIS 2018

TRABZON

KARADENİZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İKTİSAT ANABİLİM DALI

TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

**TURİZM VE BÖLGESEL KALKINMA:
BİR PANEL VERİ ANALİZİ (2004-2014)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Elif Can KAVALCI

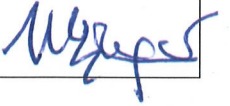
Tez Danışmanı: Prof. Dr. Lütfü ÖZTÜRK

MAYIS 2018

TRABZON

ONAY

Elif Can KAVALCI tarafından hazırlanan “Turizm ve Bölgesel Kalkınma: Bir Panel Veri Analizi (2004-2014)” adlı bu Çalışma 21/06/2018 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği /oyçokluğu ile başarılı bulunarak jürimiz tarafından İktisat Anabilim Dalı İktisat Tezli Yüksek Lisans Programı’nda **yüksek lisans tezi** olarak kabul edilmiştir.

Jüri Üyesi		Karar		İmza
Unvanı – Adı ve Soyadı	Görevi	Kabul	Ret	
Prof. Dr. Selim BAŞAR	Başkan	☐	☐	
Prof. Dr. Lütfü ÖZTÜRK (Danışman)	Üye	☐	☐	
Prof. Dr. Mustafa Kemal DEĞER	Üye	☐	☐	

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylarım

Prof. Dr. Yusuf SÜR MEN
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada orijinal olmayan her türlü kaynağa eksiksiz atıf yapıldığını, aksinin ortaya çıkması durumunda her tür yasal sonucu kabul ettiğimi beyan ediyorum.

Elif Can KAVALCI

21.06.2018

ÖNSÖZ

Turizm bölgesel kalkınma için tercih edilen ilk sektördür. Çünkü turizm ekonomik faaliyetler içinde hızla gelişen ve büyüme eğiliminde olan bir sektördür. Bu nedenle gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarına büyük katkı sağladığı bilinmektedir. Ülkemizde turizme dayalı yerel ve bölgesel kalkınma imkanları için turizm öncelikli konumdadır. Özellikle ekonomik açıdan gelişmemiş birçok bölgemiz vardır. Bu bölgelerin gelişmesi adına turizm en kısa ve en hızlı sonuç alınacak yöntemdir. Turizm ile istihdamda artacaktır. Bu istihdamın artması ekonomiye de katkı sağlayacaktır. Bu çalışmada Türkiye'nin turizm gelirleri, ekonomiye yansımaları, gelen turist sayısına göre Türkiye'nin dünya sıralamaları, dünya turizmin literatür taraması yapılmış ve özetlenmiştir. Bölgesel kalkınma açısından, geride kalmış bölgelerde kalkınma politikaları bakımından neler yapılabileceğinin tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Bu tez çalışmasında rehberim ve yol göstericim olan tez danışmanın Sayın Prof. Dr. Lütfü ÖZTÜRK'e teşekkürlerimi sunarım.

Mayıs, 2018

Elin Can KAVALCI

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖNSÖZ.....	IV
İÇİNDEKİLER	VI
ÖZET.....	VII
ABSTRACT	VIII
TABLolar LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1.TURİZM VE BÖLGESEL KALKINMA	2-23
1.1.Turizm	2
1.1.1.Turizmin Tanımı	2
1.1.2.Turist Tanımı.....	2
1.1.3. Turizmin Sınıflandırılması	3
1.1.4.Turizm Şekilleri.....	5
1.1.5.Turizmin Gelişmesi.....	6
1.1.5.1. Eski Dönemde Turizm	6
1.1.5.2. Modern Dönemde Turizm.....	8
1.1.6. Turizmin Etkileri	10
1.1.6.1. Gelir Çarpanı Etkileri.....	10
1.1.6.2. Turizmin İstihdam Etkileri	11
1.1.6.3.Turizm Kazançları Kararsızlığı ve Ekonomik Büyüme	12
1.1.6.4.Turizm ve Çevre.....	12
1.2. İktisadi Kalkınma	13
1.2.1. Yeni Kalkınma Yaklaşımları.....	13
1.2.1.1.Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı	13
1.2.1.2. İnsani Kalkınma Yaklaşımı	14

1.3. Bölgesel Kalkınma	15
1.3.1. Tanımı	15
1.3.2. İktisadi Kalkınma	17
1.3.3. Bölgesel Kalkınma Teorileri	18
1.3.3.1. Bölgesel Ekonomik Büyüme Teorileri.....	18
1.3.3.2. Yerel Alanlara Uyarlanan Büyüme Teorileri	20
1.3.4. Bölgesel Kalkınma İlkeleri.....	21
1.3.4.1. Sosyal Karlılık İlkesi	22
1.3.4.2. Kalkınma Kutbu İlkesi	22
1.3.4.3. Halkın Katılım İlkesi.....	22
1.3.5. Sürdürülebilir Kalkınma.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

2.TURİZM VE BÖLGESEL KALKINMA LİTERATÜR ÖZETİ.....	24-39
2.1. Turizm ve Bölgesel Kalkınma.....	24
2.2. Türkçe Literatür	30
2.3. Yabancı Literatür.....	34

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.TURİZM VE BÖLGESEL KALKINMA İLİŞKİSİNİN ANALİZİ	40-54
3.1. Veriler Ve Değişkenler.....	40
3.2. Yöntem: Panel Nedensellik Analizi	41
3.3. Analiz Sonuçları.....	41
3.3.1. Tüm İller.....	42
3.3.2. Akdeniz Bölgesi	43
3.3.3. Karadeniz Bölgesi	45
3.3.4. Marmara Bölgesi	46
3.3.5. Ege Bölgesi	48
3.3.6. İç Anadolu Bölgesi.....	49
3.3.7. Doğu Anadolu Bölgesi	51
3.3.8. Güneydoğu Anadolu Bölgesi	52
SONUÇ.....	55
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	57
ÖZGEÇMİŞ.....	63

ÖZET

Ülkede bölgelerin nasıl büyüdüğü, neden bazı bölgelerin diğer bölgelere göre hızlı büyüdüğü merak konusudur. Bölgelerdeki sosyal refah seviyelerinde kalıcılığın sağlanması için bölgesel kalkınma ile turizm arasındaki ilişkiyle ilgili çalışmalar ön planda tutulmaktadır. Turizm, bir ülkeye geçici olarak ticari amaç dışında yolculuktur. Bölgesel ekonomik büyümeye turizm sektörünün hızlı etkisi yadsınamazdır. Bölgesel ekonomik kalkınma politikası için turizm en hızlı çözüm yoludur. Bu nedenle kalkınmayı sağlayabilmek, ülkelerin arasındaki dengesizlikleri ortadan kaldırabilmek için ülkeler, bölgelerine önem vermelidir.

Bu çalışmada 2004 yılı ile 2014 yılları arasında turizm gelirleri, turist sayıları bölgesel kalkınmayla ilgili çalışmalar incelenmiştir. 2004 ile 2014 yılları arasındaki tezler, makaleler dikkate alınarak panel veri analizi yapılmıştır.

Anahtar Kelime: Turizm, Bölgesel Kalkınma, Bölge

ABSTRACT

How the regions grow in the country is the fastest places in places that offer other things. Measures for survival of prosperity levels. Tourism is for a temporary commercial purpose in a country. The rapid impact of the tourism sector on regional economic growth is undeniable. Tourism is the fastest solution for the regional economic development point. I guarantee that these things will develop, and countries, regions must be given in order to be able to stay in line for the imbalances of our countries

In this study, between 2004 and 2014, tourism revenues, tourist numbers and studies related to regional development have been examined. Panel data analysis was carried out between 2004 and 2014, taking into consideration theses and articles.

Keywords: Tourism, Regional Development, Region

TABLolar LİSTESİ

Tablo Nr.	Tablo Adı	Sayfa Nr.
1	Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar	31
2	Yabancı Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar	36
3	Değişkenlere Ait Panel Birim Kök Testi Sonuçları: Tüm İller	42
4	Değişkenlere Ait Panel Nedensellik Testi Sonuçları: Tüm İller	43
5	Değişkenlere Ait Panel Birim Kök Testi Sonuçları: Akdeniz Bölgesi	44
6	Değişkenlere Ait Panel Nedensellik Testi Sonuçları: Akdeniz Bölgesi	44
7	Değişkenlere Ait Panel Birim Kök Testi Sonuçları: Karadeniz Bölgesi	45
8	Değişkenlere Ait Panel Nedensellik Testi Sonuçları: Karadeniz Bölgesi	46
9	Değişkenlere Ait Panel Birim Kök Testi Sonuçları: Marmara Bölgesi	47
10	Değişkenlere Ait Panel Nedensellik Testi Sonuçları: Marmara Bölgesi	47
11	Değişkenlere Ait Panel Birim Kök Testi Sonuçları: Ege Bölgesi	48
12	Değişkenlere Ait Panel Nedensellik Testi Sonuçları: Ege Bölgesi	49
13	Değişkenlere Ait Panel Birim Kök Testi Sonuçları: İç Anadolu Bölgesi	50
14	Değişkenlere Ait Panel Nedensellik Testi Sonuçları: İç Anadolu Bölgesi	50
15	Değişkenlere Ait Panel Birim Kök Testi Sonuçları: Doğu Anadolu Bölgesi	51
16	Değişkenlere Ait Panel Nedensellik Testi Sonuçları: Doğu Anadolu Bölgesi ..	52
17	Değişkenlere Ait Panel Birim Kök Testi Sonuçları: Güneydoğu Anadolu Bölgesi.....	53
18	Değişkenlere Ait Panel Nedensellik Testi Sonuçları: Güneydoğu Anadolu Bölgesi	53
19	Nedensellik Testi Sonuçları Toplu Gösterim	54

KISALTMALAR LİSTESİ

BK : Bölgesel Kalkınma

Diğ. : Diğer

KTB : Kùltür Turizm Bakanlığı

M.Ö. : Milattan Önce

SD : Sùrdürülebilir Değer

ST : Sùrdürülebilir Turizm

vd. : ve diğer

y.y. : yüzyıl

YK : Yerel Kalkınma

GİRİŞ

Ekonomik ve toplumsal açıdan yaşanan değişimler kalkınma anlayışında yeni bir dönemin başlangıcıdır. İkinci Dünya savaşından sonra kalkınma kavramının önemi artmıştır. Kalkınma kavramı küreselleşmeyle birlikte sürekli değişime uğramıştır (Clark, 1996: 34). Kalkınma, 2. Dünya savaşından sonra gündeme gelmiştir. Gelişmişlik seviyesi yüksek olan ülkeler sahip oldukları bir takım ekonomik imkânlar sayesinde kalkınma seviyelerini yükseltmiştir. Bu az gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkelerde söz konusu değildir. Kalkınmanın en önemli başlangıç noktası sektörlerin tespitidir. Gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme yeterli düzeyde değildir. Bu nedenle bu ülkeler sanayileşmenin dışında bir sektöre yönelmektedirler. Bu sektörde turizm sektörüdür. Bütün gelişme gösteren ülkelerin asıl problemi var olan kaynaklarıyla kalkınma atılımlarını sağlayamamalarıdır. Bu atılımların zamanında yapılamaması bölgelerin farklı gelişmesini sağlamıştır. Bu da bölgelerin arasında ilerlemenin farklı olmasına yeni sorunların oluşmasını sağlamıştır. Bu sorun ancak turizmle çözülmektedir.

Turizm bir hizmet sektörüdür. Dünyada hızla gelişme göstermektedir. Dünyada yaklaşık olarak hizmet ticaretinin %30'unu turizm sektöründen karşılamaktadır. Birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de bu sektörle kalkınmayı hedeflemektedir. Çünkü turizm sektörü, diğer sektörlerle de ilişki içerisindedir. Turizmin, ekonomik kalkınmaya katkısı fazladır. Hatta turizm sektörünün ülke ekonomilerinin içindeki payı her geçen gün artış göstermektedir. Bu durumdan dolayı turizm bölgeleri arasında rekabet artmaktadır. Turizm ayrıca bulunduğu bölgeyi de kalkındırmaktadır. Özellikle gelişmemiş bölgeler için turizm, hızlı bir ekonomik kalkınma aracı olarak görülmektedir.

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, turizm kavramı, turizmin gelişimi, çeşitleri, iktisadi büyüme kavramı, yaklaşımları, bölgesel kalkınma kavramı, önemi, ilkeleri anlatılmıştır. İkinci bölümde turizm ve bölgesel kalkınmayla ilişkili yerli ve yabancı literatür incelenmiştir. Son bölümde ise turizm ve bölgesel kalkınma il düzeyindeki kişi başına gelir ve turist geceleme sayısı gibi değişkenler ile araştırılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1.TURİZM VE BÖLGESEL KALKINMA

1.1.Turizm

1.1.1.Turizmin Tanımı

Turizm, “tornus” kelimesinden kaynaklanmaktadır. Tornus kelime olarak bir eksen etrafında dönme hareketidir. Bu kelime İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi ülkelerde “tour” olarak kullanılmaktadır. Tour, iş veya eğlence maksadıyla gezip geri dönmeleridir (Ağaoğlu, 1991: 24). İnsanlar, sürekli olarak yaşadıkları yerlerden başka bölgelere veya ülkelere giderek, buralarda gezme, istirahat, eğlenme gibi psikolojik ve sosyo-kültürel ihtiyaçlarının giderilmesidir. Bu kavram turizmdir. Turizm bir yerden başka bir yere sürekli olmamak kaydıyla yolculuk yapmaktır. Dinamik ve karmaşık bir yapıya sahiptir. Yeni yerler keşfetmek stresten uzaklaşmak, sağlık sebebiyle yapılan yolculuktur (Uçkun, 2004: 28).

1.1.2.Turist Tanımı

17. yy da turist kelimesi ortaya çıkmıştır. Yaşadığı yerden en fazla 1 sene süreyle ayrılan ve geçici olarak gittiği yerlerde para harcayanlara verilen addır (Toskay, 1989: 23).

İlk turist tanımı yaklaşımı 1937 yılında yapılmıştır. Bu tanıma göre, bir ülkeye en az 24 saatlik bir süre boyunca kalmak için bazı sebeplerle gelenler turist olarak kabul edilmektedir. Sebepler (Urry, 2009: 12):

- Ticaret dolayısıyla seyahat edenler
- Başka ülkede kamu görevlisi olarak çalışanlar
- Okullarda okuyan gençler
- Başka ülkeden komşu ülkeye çalışmak için gidenler
- Direkt geçenler, seyahatleri 24 saati aşıya dahi turist değildir.

Turist kavramı yerleşiklik açısından da ikiye ayrılmaktadır. Bunlar, yabancı turist ve yerli turisttir. Yerli turist, kendi ülkesinde yolculuk yapanlara verilen addır. Bazı ülkeler yerli turist tanımlamasında mesafe ölçütünü dikkate almaktadır (Goldner ve Ritchie, 2003:9). Turist, ziyaret ettiği ülkede en az 24 saat bulunan, ziyaret amacı boş zaman değerlendirme, iş, toplantı ve ailevi sebeplerle geçici ziyaret eden kişilerdir (Yıldız, 2011: 55).

1966 yılında Türkiye’de turistin tanımı değişime uğramıştır (Maviş ve Akoğlan, 1998).

Turistin Temel Özellikleri;

- Turizme yön verir.
- Sürekli kalmaz, din, ailevi ilişki, sağlık, eğlenme, dinlenme veya boş zamanlarını değerlendirmek için gezen bireylerdir
- Bilimsel, idari, diplomatik, dini, sportif nedenler, bu çeşit toplantılara katılmak maksadıyla gezenlerde bu kapsamdadır.
- Günü birlik yolculuk yapanlarda turisttir (Yağcı, 2003: 12).

1.1.3. Turizmin Sınıflandırılması

Turizmin sınıflandırılması on dört tanedir. Bunlar, tarım, yayla, rafting, av, kongre, botanik, deniz, mağara, sağlık, golf, su altı dalış, inanç, kış ve kültür turizmi olarak sınıflandırılmaktadır (Hacıoğlu, Şahin, vd., 2017: 35).

Su Altı Dalış Turizmi: Bu turizmi için sporcuların su altı dalışı gerçekleştirmeleri ancak yasaklı olmayan bölgelerde uygun donanımlarla söz konusudur. Yabancı dalıcılar ise özel şartları sağlamalıdır. Resmi evrakları olmadan dalış yapamazlar. Dalışı da mutlaka Türk rehberle yapmalarına izin verilmektedir. Uygun donanımla dalma sınırı, 30 metredir. Eğitsel bakımdan bu sınır 42 metreye çıkarılmıştır. 30 metreyi geçen dalışlar uygun dalış ve tıp donanımıyla ancak dalabilirler. Türk eserlerini ve doğal numuneleri ülke dışına çıkarmak yasaktır. Bu yasağa uyulmaması durumunda hukuki yaptırımları vardır. Antalya, Balıkesir, Muğla, Çanakkale, Mersin ve Kocaeli gibi illerde, su altı dalış turizmi söz konusudur (Yarmacı, vd. 2017: 68).

Golf Turizmi: Katılımcı olarak veya izlemek amacıyla golf sporu yapma imkânlarının sağlandığı ortamlarda yapılan seyahatlerdir. Türkiye’de ilk golf, 1895 yılında İstanbul Golf Kulübü olarak faaliyetini sürdüren yerde gerçekleştirilmiştir. 75 ülkeden, Antalya-Belek bölgesini 2008

yılında en iyi golf bölgesi seçilmiştir. KTB (Kültür Turizm Bakanlığı) tarafından belgelendirilen 15 adet tesis Antalya ilinde faaliyete devam etmektedir (Batı Akdeniz Kalkınma Ajansı, 2011).

İnanç Turizmi: Bireylerin dini inançlarını gidermeleri ve inanç çekim merkezlerini ziyaret etmeleri maksadıyla turistik gezilerin olmasıdır (Şahiner, 2012: 11). Bireyler inançları doğrultusunda din liderinin yaşadığı ziyaret etmek isterler. Böylece kutsal yerlerin, ibadethanelere gezi düzenlenmektedir. Böylece bu bölgelerde turizm canlandırılmaktadır. Dinlerin çoğunda, yılın belirli dönemlerinde toplu halde yapılan ibadetler vardır (Şahiner, 2012: 11).

Kongre Turizmi: Teknolojinin gelişmesiyle birlikte, bilimsel gelişmeler hız kazanmıştır. Gelişmelerin çevreye ilan edilmesi için kongre turizme yön verilmiştir. Çevreye, doğal kaynaklara zarar vermeden yapılan, tanıtım amacıyla mevsime bağlı olmayan bir turizmdir. KTB 2023 hedeflerinde ilk etapta İstanbul, Antalya, Ankara, İzmir, Bursa, Konya ve Mersin illerinin havaalanına yakın bölgelerde kongre merkezlerinin planlamasını yapmıştır (Tunç ve Saç, 1998: 17).

Kültür Turizmi: Kültür ve peyzaj alanları, yerel nüfus ve ev sahibi milletin değerleri ve hayat tarzları, mirası, görsel ve sahne sanatları, kültürel çevrelerine odaklanmasını sağlayan turizmdir. GAP, kültür ve turizm gelişme bölgesi buna bir örnektir (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010).

Av Turizmi: Av ve yaban hayatının kaynaklarını yerli ve yabancı avcılara denetimli bir şekilde faydalanılmasına imkân verilmesiyle hayatıma girmiştir. Ulusal açıdan da ülke ekonomisine katkısı vardır(Şaman, 2009: 7).

Deniz Turizmi: Deniz turizminin tarihi çok eski yıllara dayanmaktadır. Boğaz'da, Haliç ve Gökusu'da kürekli teknelerle gezileri yapılmıştır. Deniz turizmi faaliyeti, ilk kez Bodrum'da Halikarnas Balıkçısının süngerci-balıkçı kayıklarıyla Gökova koylarına yaptığı yolculukla gündeme gelmiştir. Yabancı konukların da yolculuğa dahil olmalarıyla "Mavi Yolculuk" adı altında deniz gezileri yayılmıştır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de deniz turizmi ülkemizde de görülmektedir. Deniz turizmi ikiye ayrılmaktadır. Bunlar yat turizmi ve kıyı turizmidir. (Şaman, 2009: 12). Yat turizmi, bir deniz gezisi hizmetlerinin sunulmasıyla ekonomik faaliyet edilmesidir. Kıyı Turizm, denize bakan arazilerin gelişmesini etkileyen deniz su etkinliklerinden yararlanmasıdır. Ülkemizin üç tarafı denizlerle çevrilidir. Bu nedenle kıyı turizmi mümkündür (Kozak, 2012: 29).

Deniz turizmini, deniz araçları ile denizde gerçekleşmektedir. 2634 sayılı Turizmi Teşvik Kanunu ve bağlısı yönetmelikle ile Denizcilik Mevzuatı ile “Deniz Turizmi Tesisleri” ve “Deniz Turizmi Araçları” ifade edilmektedir (Megep, 2011: 12).

Botanik Turizm: Botanik Turizm diğer adı flora turizmdir. Günübirlik geziler, doğa yürüyüşleri ve pikniklerle bu etkinlikler başlamaktadır (Görgün, 2011: 13).

Rafting Turizm: Raft adı verilen rafting şişme botlarla debisi yüksek akarsularda yapılan bir spor olarak tanımlanır. Gruplar şeklinde yapılmaktadır. Ülkemizde Artvin Çoruh Nehri, Artvin Altıparmak Çayı, Rize Fırtına Deresi, Antalya Köprü Çayı, Antalya Manavgat Çayı, İçel Anamur Çayı gerçekleşmektedir (Görgün, 2011: 14).

Tarım Turizmi: Küçük çiftlikler, çiftçilere ilave kazanç sağlamak maksadıyla bağ, bahçe, tarla, ahır, kümes gibi yerlerden oluşmaktadır. Geleneksel gıda işleme tesisleri gibi faaliyet alanlarına uğramak, gezmek, eğlenmek, alışveriş yapmak gibi faaliyetler tarım turizmi olarak ifade edilmektedir. Bu turizmin en önemli etkinlikleri, temel tarım potansiyeli bulunan alanları ekonomik gelir elde edebilecek duruma getirmektir. Son dönemler Isparta Keçiborlu’da Lavanta bahçeleri tarım turizmi açısından ön planlarda gösterilmektedir (Növresli, 2010: 20).

Kış Turizmi: Kar yağışına bağlı olarak gerçekleşmektedir. Dağlarda kayak yapma imkânı sunan bir spordur. Özellikle kar şartlarının ve eğim alanlarının imkân verdiği yerlerde yapılmaktadır. Bu yerlere yapılan geziler, konaklama, yeme-içme, dinlenme, eğlenme, gezme-görme faaliyetlerini kapsamaktadır (Doğaner, 2001:178). Kış turizm dendiğinde akla kayak gelmektedir. Ülkemizde özellikle İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güney Doğu Anadolu bölgelerinde kayak merkezleri mevcuttur. Kış oyunları da her yıl Erzurum’da yapılmaktadır.(Çavuş, vd., 2015:345).

1.1.4.Turizm Şekilleri

Turizm şekilleri 8 ana başlıkta ele alınmaktadır. Bu başlıklar ulaşım araçlarına göre turizm şekilleri, katılımcıların sayısına göre, konaklama tesisinin şekline göre, mevsimlere göre, kişilerin ekonomik durumuna göre, geldiği yere göre, turizme katılanların yaşına göre ve konaklama süresine göre şeklinde sıralanmaktadır (Sezer,2010: 10). Ulaşım araçlarına göre turizm, havayolu, karayolu, deniz yolu, karavan yolu ve demir yolu turizmi şeklinde gerçekleştirilmektedir. Katılımcıların sayısına göre turizmde iki grup vardır. Bunlar, ferdi yani bireysel olarak seyahat eden kişiler, diğer yandan ise grup turizmi yani toplu halde yapılan umre seyahatleri örnek gösterilebilir. Tesisin şekline

göre, otel turizmi, kamping, tatil köyü ve dağ evlerinde yapılan tatiller örnektir. Mevsimlere göre ise, yaz (deniz kenarlarına yapılan seyahatler), kış turizmi (Uludağ, Davraz vb. kayak merkezlerine yapılan seyahatler) ve sezon sonu turizmdir. Kişilerin ekonomik durumlarına göre turizm ise, lüks turizm ve sosyal turizm olarak ayrılmaktadır. Ayrıca turizm, iç ve dış olarak da ayrılmaktadır. İç turizm, kendi ülkesindeki vatandaşların şehirlerarası seyahatine verilen addır. Dış turizm ise, başka ülkelerden gelen yabancı turistlerin seyahatlerine verilen addır. Turizme katılanların yaşı temel alındığında ise, gençlik turizmi ve üçüncü yaş turizmidir (Kozak, 2012: 23-25).

1.1.5.Turizmin Gelişmesi

Turizmin gelişmesi, M.Ö 4000 yılında seyahatle başlamıştır. İlk seyyahlar Sümerlerdir. Turizm kavramı iki dönemde ele alınmaktadır. Bu dönemler eski dönem ve modern dönem olmak üzere adlandırılmaktadır. Modern döneme ise, 17. yüzyılda geçilmiştir.

1.1.5.1. Eski Dönemde Turizm

İlk çağlardan bu yana insanlar açlıktan veya tehlikelerden kaçmak için seyahat etmek zorunda kalmışlardır. Fakat seyahatlerin başlangıcı M.Ö. 4000 yılı olarak kabul edilmiştir. Seyahatler sayesinde birçok yeni şeyler icat edilmiş ve birçok yenilikler hayatımıza kazandırılmıştır. Örneğin, Sümerler yazıyı ve tekerleği icat etmişlerdir. Bu buluşları satmak istemeleriyle ticaret başlamış ve bu ticarete takas yöntemi yerine takas yerine geçecek bir araç gerekli olduğunu düşünmüşlerdir (Hacıoğlu, vd., 2017: 15). Böylece, Sümerler parayı ilk kullanan kavimler olarak tarihe geçmişlerdir. Bu nedenle ilk seyyahlar olarak da Sümerler kabul edilmektedir. M.Ö. 4000'lerde Sümerler kentsel yaşamı başlatmışlardır. İlk medeniyetler böylece oluşmaya başlamıştır. Medeniyetlerle birlikte turizm gerçekleşmesi açısından önem arz etmektedir (Gartner, 1996: 37). İnsanların toplumsal yapılar oluşturmasıyla turizm arasında güçlü bir ilişki söz konusudur. Turizmin geleceğine, Mısırlılar inşa etmiş oldukları yapılarla yön vermişlerdir. Deniz yolculuklarıyla birçok festivallere katılmışlardır. Eğlence amaçlı küçük seyahatlerde gerçekleştirmişlerdir. Mısırlılar, bugünün kültürel miras turizminin ve bürokratik yönetim modelinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır (Yeoman, 2008:1-4).

Antik Yunan'a kadar yapılan seyahatler ticari amaçlı gerçekleşmiştir. Turistik seyahat olarak nitelendirilmemektedir. Turizm kavramı Antik Yunan'da kazanıldığı düşünülmektedir. Bu dönemde tiyatrolar ve panayırlar önemli turistik gelişmelerdir. Ancak olimpiyatlar turistik gelişim olarak bu dönemde sayılmamaktadır. Antik Yunan'dan sonra, Antik Roma Uygarlığı da turizm gelişmelerine önem vermiştir. Roma imparatorluğunda, asillerin boş zamanları çok olduğu için boş zamanlarını

seyahat etmeye ayırmaya başlamışlardır. Asillerin, gelirlerinin artmasıyla turizm gelişmeye başlamıştır (Hudman ve Jackson 1999: 26). Antik Roma döneminde turizme bakış açısı değişmiş ve daha çok eğlence amaçlı etkinliklere dönüşmüştür. Özellikle Roma hamamları, sağlık turizminin temellerini oluşturmaktadır (McLean, Hurd ve Rogers, 2008: 53). Roma imparatorluğunun dağılmasıyla karanlık çağ başlamıştır. Bu durum turizm alanını da olumsuz etkilemiştir. Ortaçağ Avrupa'sında kilisenin, zevk amaçlı faaliyetleri dünyevi olması sebebiyle yasaklanmıştır. Bu da turizm alanında olumsuzluk yaratmıştır (Goeldner, Ritchie ve McIntosh, 2000: 44)

Ortaçağa geldiğimizde 5. Yüzyılda Roma İmparatorluğunun parçalanmasıyla Avrupa'da merkezi otorite yok olmuş yerine derebeylikler gelmiştir. Derebeylikler büyük alanlarda güvenliği ve otoriteyi sağlamıştır. Sürekli savaşlar ve istilalar sebebiyle küçük toplumlar kendi kendilerine yetmeye çalışmışlardır. Roma zamanındaki güvenli ortamlardan eser kalmamıştır. İnsanların can ve mal güvenliği sağlanamamıştır. Bu durum turizmi olumsuz etkilemiştir. Ortaçağdaki seyahat olgusunun en başında Haçlı seferleri vardır. Haçlı seferleri, uzun yolculuklu, gidiş ve dönüş yol planındaki cemiyetleri kapsamaktadır. Bu seyahat toplumlar arası etkileşime sebep olmuştur. Haçlı seferleri, turizm alanındaki kıtalar arası dinsel amaçlı seyahatleri de başlatmıştır (Barutçugil, 1984: 27).

Müslümanlık özellikle Mekke, Medine ve Kerbela mukaddes yerler olarak kabul edilmektedir. Her yıl birçok Müslüman bu kutsal yerlere seyahat etmektedir. Turizm seyahatleri sadece dinsel değil, bilimsel amaçlıda seyahatlere de sebep olmuştur. 7. ve 8. yüzyılda sürekli seyahat eden kişiler olan sufiler ortaya çıkmıştır. Sonrasında Sufiler İslam mutasavvıfları olmuşlardır. Sufiler, bilgilerini gezdikleri yerlerdeki kişilerle paylaşmışlardır. Sufiler, tarikatlar ortaya çıkararak Hindistan ve Keşmiş'te Müslüman misyonerler adı altında, İslam'ın yayılmasında sağlamışlardır. Sufiler, kendileri bilgilerini arttırdıkları gibi çevrelerindeki insanlara gezip gördükleri yerleri anlatıp onları da bilgilendirmişlerdir. Sufiler, seyahati kendi mekân yorum bilimlerinin başında gelmiştir. Sufiler, Darü'l-İslam'ı, kendi seyahatlerinin güzergâhı içinde tinsel bir ortama dönüştürecek şekilde seyahat etmişlerdir (Tourati, 2004: 13).

Ortaçağın en önemli bir başka turizm olayı ise, 1271 yılında Marco Polo'nun yaptığı Uzak Doğu seyahatidir. Bu seyahat sonrasında seyahatler daha da sıklaşmıştır. İbni Battuta'da başka bir seyyahıdır. 14. yüzyılda yaşamış olan Battuta'nın Mekke'ye çeşitli haç seferleri yapmıştır (Barutçugil, 1984: 29).

1.1.5.2. Modern Dönemde Turizm

Turizmde, modernleşme süreci Avrupa’da 17.yy’da başlamıştır. 17. Yüzyılda Grand Tour, İngiliz elitlerinin çocuklarının eğitimlerini Avrupa’nın bazı şehirlerinde tamamlamaları sonucunda gerçekleştirilen tura verilen addır (Hudman ve Jackson, 1999: 26). Bu turlar, Ortaçağ’ın din temelli seyahatleri kavramını değiştirmiştir. Bu turizm kültür turizmini geliştirmiştir(Goeldner, Ritchie ve McIntosh, 2000: 53-54). Bu turla genç liderler yetiştirilmek istenmektedir.18. ve 19. Yüzyıllarda en çok değişen yüzyıllar olarak adlandırılmaktadır. Bu dönemde gelişme sanayi devrimi ile olmuştur. Farklı sınıflar oluşmuş. Turların asıl nedeni, eğitim ve meraktan kaynaklanmaktadır. 18. yüzyılın ortalarında eğitimin yanında eğlence temeli yerini almıştır. Bu dönemden itibaren ise temel neden, eğlence haline gelmiştir. İngiliz gençleri başta olmak üzere, Fransız, Rus ve Alman gençlerinin müzik, edebiyat dallarına yaklaşık üç yıl süren seyahatler sırasında aydınlanmalarını sağlayan “Grand Tour”, bazılarında göre devam ederken, bazılarında göre bitmiştir. Grand Tour, turizm algısının değiştiği dönem olarak da adlandırılmaktadır (Jafari, 2003: 250-251).

Grand Tour, zamanla değişmiştir. Sanayileşmenin ve modernleşmenin etkisiyle orta sınıfı da içine alan dinlence temelli bir faaliyet olmuştur. Bu durum, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişte yaşanan sosyal yapı değişikliğinin bir yansımasıdır (Rızaoğlu 2004: 6). İlk buhar makinelerinin kullanılmasıyla tarım yerine sanayi toplumuna geçiş süreci, hızlı fabrikalaşmayı, şehirleşmeyi birlikte sağlamıştır. Kırsal kesimden şehirlere göç süreci başlamıştır (İşevi ve Çelme, 2005: 2-3). Varlıklı aileler zamanlarını değerlendirmek için Kıta Avrupa’sına seyahat etmişlerdir. Zengin ve eğitilmiş kişiler, ülke içinde seyahat edenlerden farklı olarak görülmektedirler. Bu yüzden bu ailelere “turist” denmiştir (Yeoman, 2008: 6). Bu kişilere özenilmesinin temelinde, turist kelimesine toplumda yüklenen anlam etki etmiştir. Bugünkü kitle turizminin temelini oluşturan deniz-kum-güneş üçlüsünün önem kazanması da Sanayi Devrimi sonrasında gerçekleşmiştir. İngiltere’de, hızlı sanayileşme sonucu oluşan büyük şehirlerde yaşayan insanların, ağır çalışma şartları ve altyapı yetersizliğinden kaynaklanan büyük sağlık sorunlarıyla karşı karşıya kalmaları, onları farklı arayışlara sokmuştur (Swarbrooke ve Horner, 2007: 11-18).

18. yüzyılda, Dr. William Russel bir araştırma yapmış ve deniz suyunun iyileştirici bir tesiri olduğu sonucuna ulaşmış, İngiltere’de yoğun nüfusun ve sağlıksız yaşam şartlarının varlığı şehirlerde oturan insanların, denize yakın yerlere taşınmalarına neden olmuştur (Eralp, 1983: 9). Sanayileşmeyle, ulaşım ile altyapı sistemlerine hassasiyet gösterilmiştir. Böylece yolculuklar daha hızlanmış ve kolaylaşmıştır. Hanların yerini oteller almıştır (Kozak, 2011: 29- 30). 1829 yılında ise ABD’nin Boston şehrinde “Tremont House” oteli hizmete girmiştir. Böylece otelcilik kavramı başlamıştır. (Çakırkaya, 1994: 10). Turizm sektöründe, acente kavramı ortaya çıkmıştır.

19. yüzyılın sonlarında Amerikalılar ve Avrupalılar en çok seyahat eden ülkeler olmuştur. 20. Yüzyıl başlarında kişiler tren ve buharlı gemilerle gezerken, karayollarının gelişimi üzerine özel taşıtlarla ve otobüslerle yolculuklar başlamıştır. Turizmin artmasıyla kalite, hizmet, yiyecek ve temizlik standartlarında büyük otellere ihtiyaç artacaktır. Kapitalist sistem gelişmiş ve sanayileşmeyle özel mülkiyet kavramı kurumsallaşmış bir toplum oluşturulmuştur (İçli, 2002). Sanayileşmenin ardından modernleşmeye geçilmiş ve sömürgecilik kavramı karşı orta sınıfın hakkını arama mücadelesi başlamıştır. Hak aramadan kasıt ise, çalışanların insanca yaşayacakları bir iş ortamının olması ve sosyal güvenlik sisteminin varlığının uygulamada da görülmesi önemli hale gelmiştir (Eralp, 1974: 274-275). Bu dönemde turizm bakımından, gezmenin, izinin temel bir insan hakkı olduğu artık kabul edilmiştir. İnsanların ve toplumların kültürel sermayelerinin gelişiminde turizm etkindir (Shaw ve Williams, 2004: 2). Çalışanların ücretli izin hakkının var olması başarılı bir durumdur (Sales, 1959). Toplumun modernleşmesi adına sosyal güvenlik sisteminin uygulanmasının gerekliliği bilinci oluşturulmuştur (Eralp, 1974: 17).

Sanayi devrimiyle şehirleşme hızlanmıştır. Şehirleşmeyle, modern turizm paradigması içerisinde iki boyutta turizme yön vermiştir. İlk boyuta göre, kentlerin gelişerek iş ve kültür merkezi olmasıyla şehirlere turistik bir çekicilik katmıştır. İkinci boyutu ise şehirleşmenin olumsuz yönlerinden dolayı bireylerin içinde bulunduğu stresli ortam, çevre kirliliği gibi sebepler şehirden uzaklaştırmıştır. İnsanların kentlerden uzaklaşarak turizm faaliyetlerini katılımlarını sağlamıştır (Eralp, 1983: 18-22; Berber, 2003: 207-208).

Avrupa ve Amerika kıtaları arasında tüm kesimden kişilere yolculuk yapma imkânı sunulmuştur. Modern turizm uluslararası seyahatin gelişmesini sağlamıştır. 2. Dünya savaşına kadar olan dönemde, turizm kökenli para akışında artış yaşanmıştır (Yeoman, 2008: 13-14). Kitle turizmi de yaygınlaşmıştır. II. Dünya savaşıyla bu gelişme değişmiştir. Birinci Dünya ile İkinci Dünya savaşında insanlarda yeni kıtalar görme isteği artmıştır. 1939- 1945 yılları arasında, turizm hareketlerinde yavaşlama olmuştur. Teknolojiler ve askerlerin dünya genelindeki yolculukları sonraları turizm hareketlerine katkıda bulunmuştur. Uçakların artması, jet motorunun keşfedilmesi, askerlerin ve ailelerinin, akrabalarının tarihte olan savaşların gerçekleştikleri bölgeleri görme merakları; değişik turizm çeşitlerini doğurmuş ve uluslararası seyahatleri sıklaştırmıştır (Goeldner, Ritchie ve McIntosh, 2000: 58). Modern dönem turizminde, resmi ve özel işletmelerin ortaya çıkmasıyla turizmin kurumsal bir kimlik kazanmıştır. 1950 yılında itibaren turizm, modern toplumların dinlenme ihtiyacını gidermek için iklim bakımında uygun olan yerleri kıyı kesimleri oluşturmuştur. Çünkü turizm yalnızca deniz ve güneşten oluşan bir anlayışla başlamıştır. Bu nedenle 12 ay turizm kavramı daha tam gelişmemiştir.

1960 yılından itibaren tüm dünyaya tatil kavramı yayılmıştır. Özellikle çalışanların kazançlarının artması, yıllık izinlerinin olması, çalışma şartlarının iyileşmesi ve tatil sürelerinin uzamasıyla turizmin gelişmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca hava taşımacılığının hızla toplumda kullanılmasıyla kitle turizmi daha da ilerlemiştir (Toskay, 1989: 99)

1.1.6. Turizmin Etkileri

Turizmin gelişmekte olan ülkelere yönelik temyizi, büyük ölçüde yabancı para kazançlarının karşılığı ve karşılık gelen ödemeler dengesi kısıtlamasıdır (Thirlwall, 1979). Turizm gelirleri ve toplam katkı payları yeni gelişmekte olan bir dizi mal ve hizmetten elde edilen gelirleri ihracat, sanayileşme ve petrol ihraç eden ülkeler şeklinde sıralamak mümkündür. Turizm en önemli yabancı kaynaklardan biri ihracattır. Birçok gelişme sürecinde, hem mutlak değer hem de büyüme açısından para birimi ülkeler açısından önemlidir. Kenya'da turizm, geleneksel birinciliği geride bırakmış ve emtia sektörleri açısından kahve ve çay ülkenin ana yabancı döviz kazancı sağlamaktadır. İçinde ikinci en önemli 'ihracat' Gambiyadır (Dieke, 1993). Tayland ve Endonezya gibi Asya ülkeleri ünlü ülkelerdir. Yüksek gelir düzeyine sahip turizm gelirleri ve birçok küçük ada ekonomisi bakımından Fiji bir örnektir. Jamaika, Bermuda, Maldivler ve Seyşel Adaları turizm faaliyetlerinden bir kaçıdır (Conlin and Baum, 1995). Turizmden elde edilen döviz gelirleri önemli sermaye mallarının ithalatını finanse ederek ekonomik kalkınma araçları bakımından, imalat sektörünün büyümesi için gereklidir. Gelişmekte olan Asya ekonomileri, turizmin de önemli bir finansman kaynağı olduğunu belirtmektedir. Sanayileşme sürecinde sermaye malları ithalatı önemlidir.

1.1.6.1. Gelir Çarpanı Etkileri

Çarpan etkisi, bağımsız yatırımlardaki bir değişikliğin milli gelirden meydana getireceği artışlar veya azalışlar olarak ifade edilmektedir. Her otonom yani bağımsız yatırımın bir harcama ve gelir akımına yol açma olayı söz konusudur. Gelirin, bilindiği gibi tüketim ve tasarruf gibi iki fonksiyonu bulunmaktadır. O yüzden, gelir elde edenlerin yapacakları tüketim harcamaları, yine başkalarının gelirini oluşturacağından, harcama ve gelir akımı ikinci, üçüncü, dördüncü vb. biçiminde sürüp devam edecektir. Bu şekildeki bir gelir ve harcama akımı sonuçta, yatırım amacıyla harcanan miktarı aşmış olacaktır. O halde çarpan, yatırımdaki bir çoğalışın meydana getireceği gelir artışını ya da tersini ifade eden miktar olarak ifade edilen bir katsayıdır. Çarpan katsayısının neye göre ve nasıl tayin edileceği önem kazanmaktadır. Gelir ve harcama akımı içinde olan seviyesini tayin eden husus marjinal tüketim eğilimiyle marjinal tasarruf eğilimidir. Bir kişinin geliri harcama açısından tüketim harcamasıyla tasarruftan oluşmaktadır. Tüketim ve tasarruf fonksiyonu arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Tüketimdeki bir azalma tasarruftaki bir artışla; tüketimdeki bir artış ise tasarruftaki bir azalmayla karşılanmaktadır. Görüldüğü üzere, marjinal tüketim ve tasarruf eğilimleri, gelir seviyesini belirlerken veya çarpan katsayısının belirlenmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Ekonomik açıdan ise, kamu harcamalarının ve yatırımların belli bir miktarda artırılmasıyla, milli gelirin kendisini bir kat sayı ile çarpılmışçasına arttırması olayına ekonomide çarpan etkisi denmektedir. Tüketim oranının gösterdiği artış çarpan işlevini ekonomide arttıracığı gibi, bu durum milli geliri ve istihdam düzeyini arttıracaktır. Turizm açısından da çarpan etkisi, turizm gelirlerin, turizm harcamalarını etkileyecektir(Pehlivan, 2009: 34). Bu nedenle turist harcamaları ve ilgili yatırımlar önemli ölçüde teşvik edilmektedir. Doğrudan ve dolaylı olarak ev sahibi ekonomide gelir yaratmaktadır. Turizm sektörü ve girdi tedarikçileri üzerindeki etkileri çarpan etkileridir. Çarpan etkileri, Turist harcamaları içinde daha iyi araştırılan alanlardan birini oluşturmaktadır (Archer, 1977). Turizmi tahmin etmek için iki ana yaklaşım kullanılmıştır. Bunlar çarpan değerleri: Keynes'in çarpan modeli ve girdi-çıkıtı tekniğidir. Her iki yaklaşım çarpan değerlerini tahmin etmek için kullanılabilir. Farklı turizm harcamaları veya turizm ile ilgili yatırım veya devlet harcamalarıdır. Keynesyen model daha az gerektirir, veriler ancak içindeki ilişkilerle ilgili daha az bilgi sağlar. Girdi-çıkıtı yaklaşımından daha ekonomik kullanarak çarpan değerlerini tahmin etmek için kullanılacak temel bir denklem Keynesyen model olarak verilir. Dünyanın geri kalanından yatırım ve geri bildirimlerdeki artışlar vardır.

1.1.6.2. Turizmin İstihdam Etkileri

Turizmin sadece resmi sektörde değil, istihdam yaratma yeteneği ayrıca kayıt dışı sektör faaliyetlerinde de, gelişmekte olan ülkeler için önemli avantajlar sağlamaktadır. Ampirik çalışmalar, turizm faaliyetlerindeki istihdam düzeyinin yüksek olduğunu doğrulamıştır (Pembegül, 2002:1995). Ancak, turizmin doğrudan istihdamını toplam pay olarak değerlendirmek de yararlı olacaktır. Çalışmalar, turizm istihdamının nispeten beceri yoğunluğu niteliğindedir. Bu Diamond tarafından erken bir aşamada yaptığı araştırmada dikkat çekmiştir. Türkiye'de uluslararası turizm talebi ve çalışmalar ile teyit edilmiştir. Erken dönemde turizmin sermaye yoğunluğu genişleme fazı da nispeten yüksek olabilir. Türkiye ve Yunanistan'da diğer sektörlerden daha fazla sermaye yoğunudur. Konaklama ve yemek sektöründe işgücünün büyük kısmı mevsimlik veya yarı zamanlı olarak istihdam edilmektedir. İspanya'da, 1990 yılında tam zamanlı ve sadece yüzde on altında otellerde ve misafirhanelerde yarı zamanlı çalışanların yaklaşık yüzde dördttür. Tam zamanlı sayısı ücretli çalışanlar, yüksek mevsimde, yüzde 23'ten daha düşüktü, İstenmeyen işçiler için sezon ve % 34 daha büyük yarı zamanlı işçiler için rakamlar sırasıyla yüzde 117 ve yüzde 77 idi. Gambiya'daki otellerde istihdam en az yüzde 100 daha büyüktür. Düşük sezonda olduğundan daha yüksek sezon ve daha büyük oteller sık sık onları işletmek için otel işletmeciliği şirketleri ve gurbetçiler çalıştı. Benzer şekilde, gurbetçiler diğer ülkelerdeki en yüksek idari görevleri doldurdular. Fiji gibi gelişmekte olan ülkeler buna bir örnektir. Ancak, istihdam düzeyi gelişmekte olan ülkelerde gurbetçi zaman içinde azalmıştır ve bu sayının arttırılması için özendirme politikaları uygulanmalıdır (Pembegül, 2002: 199).

1.1.6.3.Turizm Kazançları Kararsızlığı ve Ekonomik Büyüme

Turizm bazen gelişmek için yüksek riskli bir seçenek olarak algılanmaktadır. Ülkeler, sağladığı kazanç olarak zaman içinde kararsız olabilir. Örneğin, talepteki değişikliklere göre talebin nispeten yüksek esneklikleri gibi. Enflasyon, döviz kuru veya politik istikrarsızlık genellikle kazançlarda önemli değişikliklere neden olmaktadır. Kenya'da, gerçek dolar kazancı turizm, hem toplamda hem de turist başına 1970'li yıllarda daha yüksek 1980'lerin çoğu, kısmen turlar arası sözleşmeler nedeniyle operatörler ve otelciler sık sık aşınma payı açısından müzakere edilmiştir (Kasman,2004:220) Turizm kazançlarının istikrarsızlığı ev sahibi ekonomide çeşitli olumsuz etkiler ortaya çıkarmaktadır. Kazançlardaki düşüşler sadece gelir ve istihdamda düşüşlere neden olmaz, yatırımlarda da düşüşe neden olabilir. Mali verim daha az tahmin edilebilir; Altyapı ve insan sermayesi oluşumu harcamalarını azaltmaktadır. Friedman'ın daimi temeline dayanan alternatif bir teori seti Gelir varsayımı hipotezi, ihracatın aksine kazanç istikrarsızlığı büyümeye faydalıdır. Kararsız ihracatın tartıştığı kazançların kalıcı olmaktan ziyade geçici olarak algılanması muhtemeldir. Gelir, tasarruflarda artışlar getiriyor, yatırımda artış ve daha yüksek büyüme sağlamaktadır (Kasman, 2004:221).

1.1.6.4.Turizm ve Çevre

İlk bakışta turizmin artan uzmanlaşması, iyi donanımlı gelişmekte olan ülkeler için faydalı, yüksek gelirli ülkelere gelen turistler tarafından “talep edilen” çevre kaynaklarından oluşmaktadır. Doğal kaynaklar sıklıkla aşırı kullanım nedeniyle bozulmaya maruz kalan kamuya açık olmayan mallar, tırmanma nedeniyle flora ve faunanın kaybı durumunda avcılığı ile diğer turistik faaliyetler vardır. Aracın off-road kullanımında da sorunlar yaşanmaktadır. Afrika oyun rezervlerinde olduğu gibi ve su ve enerji gibi kıt kaynaklara aşırı talep de turizm ile ilişki arasındaki ilişkiye dikkat edilmiştir. Çevre ve turizm genişlemesi ile ilgili problemler söz konusudur. Ayrıca tanınır kaynak kullanımında nesiller arası eşitsizlik konusu özellikle doğal varlıkların stoklarını tüketme riski taşıyan ve onlardan uzun dönemli geri dönüşleri olan gelişmekte olan ülkelere uygunluk kavramı sürdürülebilir kalkınma endişeleri bağlamında ortaya çıkmıştır. Kaynak kullanımında kısa süreli ufuklar ve sabit değer ya da sürekli doğal kaynak stoku, dolayısıyla nesiller arası kılmaktan kaçınmak haksızlığı, Pearce ve diğ. (1989) bunun daha uygun olduğunu savunuyor. Kaynak stokunu sabit bir değerden bu yana değerden daha fazla kullanmak daha düşük fiyatlı daha yüksek fiyatlı kaynak anlamına gelmektedir. SD'nin zayıf tanımı, doğal ve insan yapımı toplam stokunun bakımını gerektirir ve sermaye, ancak bir başkasının yerine geçmesine izin verir, doğal kaynakların bozulabileceğini ima eder. Güçlü tanımı böyle bir ikame işlemi engeller. 'Sürdürülebilir turizm' (ST) terimi bağlamda tanıtılmıştır. Çevresel sürdürülebilirlik hakkında daha geniş tartışmaların ve mantıksal olarak imaların toplam sermaye stokunu muhafaza eden bir turizm ve turizm seviyesi

bununla birlikte, genel olarak, ticari sektör tarafından terimin kullanımı ya SD'nin zayıf tanımının örtük olduğunu örtülü olarak kabul etmiştir (Tatlıdil, 2001: 15).

Çevresel kaynakların, kendilerine değer vermenin zorlukları ve alternatif oranların içsel ve kuşak içi etkilerini ölçmek ve kullanım türleridir. Sürdürülebilir olmayan turizm gelişiminin temel nedenleri kaynak stokunun piyasa başarısızlığında bulunmasıdır. Birçok doğal kaynaklar kamu mallarıdır ve bunlara serbest erişim genellikle aşırı kullanımla sonuçlanır. Olumsuz dışsallıklar, örneğin, otel inşaatı yaratır. Turizm genişlemesi de kuşak içi büyümeyi artırabilir ve bölge sakinleri evlerinden göç ettikleri için eşitsizlik söz konusu olabilir.

1.2. İktisadi Kalkınma

1.2.1. Yeni Kalkınma Yaklaşımları

YK yaklaşımları, geleneksel yaklaşımlardan farklıdır. Geleneksel kalkınma yaklaşımında, insanın ve insan sermayesinin bir önemi yoktur. Yeni kalkınma yaklaşımında ise, en önemli değişkenler insan sermayesi ve sosyal sermayedir. Geleneksel kalkınma kavramına, yeni iki kavram eklenerek geliştirilmiştir. Bu yaklaşım için insan ve çevre merkezi konumdadır. Yeni kalkınma yaklaşımları üçe ayrılmaktadır (Palabıyık, 2002:128).

Kalkınma yaklaşımları üç çeşittir. Bunlar;

- Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı
- İnsani Kalkınma Yaklaşımı
- Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımı (Bölgesel Sürdürülebilir ve Sürdürülebilir Bölgesel Yaklaşım diye kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır) (Sinemillioğlu, 2009: 252).

1.2.1.1. Temel İhtiyaçlar Yaklaşımı

1970 yıllarında başında iktisadi kalkınma kavramı, yoksulluk ve eşitsizlik konularıyla doğrudan odaklandığı konulardandır. Temel ihtiyaçlar karşılanmadan yoksulluk giderilememektedir. Yoksulluğun ortadan kaldırılması için GSMH'in artışı yeterli değildir. Yoksulluk, az gelişmiş ülkeler ile gelişmiş ülkeler arasında farklılık göstermektedir. Dünyada birçok insan halen yoksulluk içinde yaşamakta, kalkınmayı sadece milli gelir artışlarıyla sağlanacağını düşünmek yanlıştır. Geleneksel yaklaşımda insan ve refah faktörü göz ardı edilmektedir. Bu durumda yeni arayışlar gerekmiştir (Yavilioğlu, 2002: 69).

1970 yılında Dünya Bankası ve Uluslararası Çalışma Örgütü yoksulların beslenme, barınma, sağlık ve eğitim gibi temel ihtiyaçlarının karşılanmasını amaçlayan, yeni bir yaklaşım kavramı ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım temel ihtiyaçlar yaklaşımıdır. Temel ihtiyaçlar yaklaşımında, iktisadi kalkınmanın yoksulluğu ortadan kaldırmasını hedeflemektedir (Palabıyık, 2009:129).

Bu yaklaşıma göre ülkeler yoksulluk kavramını çözmeden büyüyemezler. Büyüme olmayan bir ülkede kalkınma söz konusu olamamaktadır. Ayrıca gelir dağılımı, beslenme, barınma, giyinme, temiz içme suyu, eğitim gibi temel sorunların üstesinden gelmeden ülkelerin kalkınması gerçekleşmemektedir. 1970'li yıllardan sonra kalkınma sorunu doğal kaynakların tükenmesine bağlanmaktadır. Toplumların gelişmesi yalnızca ekonomik açıdan değil, sosyal, beşeri ve çevre bakımından incelenmesi gerekmektedir (Han ve Kaya, 2006: 270).

1.2.1.2. İnsani Kalkınma Yaklaşımı

İnsani kalkınma yaklaşımı, 1980 yıllarından itibaren popüler hale gelmiştir. Ancak aslında bu kavram çok eskilere dayanmaktadır. Bu kavramın özünde temel ihtiyaçları karşılama yaklaşımı yer almaktadır. Bütün gelişme düzeylerinde değişmeyen 3 ana gereksinim yer almaktadır. Bunlar, uzun ve sağlıklı yaşamak, bilgiye erişmek, iyi bir hayat şartlarına ulaşmak için gereken kaynakları gerçekleştirmektedir. İnsan bu yaklaşımda, düşüncesinin merkezinde yer almaktadır (Növresli, 2010: 103). Maddi servet ve zenginlik insana yardım etmede sadece bir araçtır. İnsani kalkınmanın ilk hedefi, insani tercihleri arttırmak ve kalkınmayı daha demokratik ve herkesin paylaşabileceği bir duruma getirmektir. Bu kalkınma anlayışı eski kalkınma anlayışından farklıdır. İnsan merkezli ve insani ön planda tutmaktadır. İnsani tercihlerden kastedilen; gelire ulaşma, istihdam imkânları, eğitim, sağlık, güvenli fiziksel çevre gibi göstergelerden oluşmaktadır (Növresli, 2010:105).

Temel ihtiyaçlarını sağlayan insanlar, insan merkezli bir anlayışla kalkınmanın söz konusu olabileceğini savunurlar (Başkaya,1974: 200).

İnsani kalkınma kavramının dört temel bileşeni;

Eşitlik: Var olan imkânlarla ulaşmada herkesin eşit hakkının olmasıdır.

Sürdürülebilirlik: Gelecek nesillerin günümüz insanlarıyla kalkınma için benzer imkânlarla sahip olması sorumluluğu,

Verimlilik: İnsan kaynaklarına yatırım ve insanların en üst potansiyelleri kullanabilecekleri makroekonomik şartların oluşturulması,

Yetkinlik: Bölgelerin imkânlarını arttırmak ve doğru şekilde kullanmayı ifade etmektedir. (Başkaya,1974:210).

Yoksulluk, insani kalkınma sürecinin en önemli boyutlarından birisidir. Ancak, yoksulluk hala tam bir anlama kavuşmuş değildir ve değişik şekillerde tanımlanabilmektedir. İnsani kalkınma kavramı, yoksulluk ile gelir arasındaki ilişkiden daha geniş ve bireylerin tercihlerini arttırmaya çalışan bir yapı üzerine kurulmuştur.

1.3. Bölgesel Kalkınma

1.3.1. Tanımı

Dünyadaki bütün ülkelerin asıl hedefi ekonomik açıdan gelişme, büyüme ve kalkınmadır. Bu hedefe ulaşmak için, ülkelerin var olan kaynakları en iyi şekilde değerlendirilmektedir. Geçmişten günümüze kadar ülkelerin uygulamış oldukları iktisadi ve sosyal politikalar; yerel, bölgesel ve ulusal seviyede bir sürü sorun yaratmıştır. Bu sorunlar bölgelerin arasında gelişme düzeylerinin farklılıklarının oluşmasına sebeptir. Bölgelerarası kalkınmışlık farklılığı, az gelişmiş bölgelerin kalkındırılmasını amaçlamıştır. Bunun giderilmesi için yeni politikaları ortaya çıkmıştır. Politikalar neticesinde kalkınma ve bölge kavramları önemli hale gelmiştir (Doğan, 2011: 45).

Bölge, dünya çapında sistemin ayrılmaz bir unsuru olup, kalkınma için önem arz etmektedir. Kalkınma kavramı, 2. Dünya Savaşı sonrası kullanılmaya başlamıştır. Kalkınma yerine büyüme ve ilerleme kelimeleri kullanılmaktadır. Kalkınma kavramı, toplumların ilerleme aşamasında farklı dönemlerde farklı anlamlarda kullanılmıştır. Kalkınma kavramı, büyüme, gelişme, sanayileşme, modernleşme ve teknolojiye ayak uydurma gibi kavramlarla da eş anlamlı kullanılmıştır. Kalkınma, ekonomik faaliyetlerin yanında sosyal, kültürel, politik durumlarla bağlantılıdır. Bütün insanların, temel hak, adalet, güvenlik, istihdam, sağlık, eğitim hizmetlerine, cinsiyet bakımından ayırım yapılmadan, demokratikleşmeye ve kültürel gelişimlere açık, şeffaf, problemleri çözme yeteneği güçlü topluluklar meydana getirme çabasıdır (Doğan, 2011: 49).Kalkınmanın iki çeşidi vardır. Bunlar; yerel kalkınma ve bölgesel kalkınmadır (Akınar, Taşçı vd., 2011). Yerel Kalkınma, il ve ilden küçük yerleşim yerlerinde mikro ölçekte etki yapmaktadır. Bölgesel Kalkınma ise, ilden büyük, fakat ülke topraklarının bütününden küçüktür. Bölgesel kalkınma, bir bölgenin çevre bölgelerle bölge vizyonunu dikkate alan, katılım ve sürdürülebilirlik ilkeleriyle bölgenin güvenliğini ve huzurunu

sağlamayı amaçlayan çalışmalardır (Akpınar, Taşçı vd., 2011). Bölgesel kalkınmanın temel amacı refah seviyesinin artırılması ve sürdürülebilirliğinin sağlanmasıdır (Yeldan, 2002: 24). Bölgesel kalkınma niteliksel bir değişimdir. Bölgesel kalkınma ile mekân organize edilmektedir (Tekeli, 2011:136).

Globalleşmeyle birlikte bölgesel kalkınmada, uygulanan bölgesel politika ve araçlarda ciddi değişimler olmuştur. Bu zaman diliminde yerleşme ve globalleşme eğilimleri aynı dönemde uygulanarak, bölgelerin ekonomik kalkınmadaki önemini belirginleştirmektedir. Bölgesel kalkınma, bölgenin öz kaynaklarının harekete geçirilerek, üretime teşviki, bölgenin gelir seviyesinin artırılması, ayrıca istihdam seviyesinin yükseltilmesi, yaşam standartlarının iyileştirilmesiyle ilişkilidir (Tekeli, 2011:130).

Bölgesel oluşum modern çağın gelişimini etkilemektedir. Bölgesel kalkınma farklı entelektüel gelenekleri içerisinde barındırmaktadır. Sanayileşmeyle bazı ülkelerin ekonomisi kalkınmaktadır. Üretim kapasitesinin doğal kaynaklar üzerindeki dağılımını ve yatırım kararlarındaki belirleyici faktörleri piyasa güçlerine bırakılmalıdır. Ülkeler arasında aşırı farklılıklar sosyal ve ekonomik problemleri de beraberinde getirmektedir. Piyasa mekanizmasının üretim faktörleri dağılımını ülke seviyesinde yeterince sağlayamaması bunun bir sonucudur. 1929 yılında yaşanan büyük bunalımdan sonra, bölgesel dengesizlik ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu dengesizlik sadece ülkeler arasında değil, aynı ülke içindeki bölgelerde de birbirlerinden farklıdır. 2. Dünya savaşından sonra çoğu ülkenin, kalkınma planlarıyla birlikte devlet programlarında bölgesel kalkınma farklılıklarını en aza indirmek için ekonomiye müdahale edilmektedir (Aydemir, 2011: 11). 1950 yılında bölgesel kalkınma, Walter Isard tarafından ABD ortaya çıkmıştır. Eski ekonomik kavramlara göre bölgesel kalkınma kavramında yeni kuram arayışları yeni problemleri çözmek adına gündeme gelmiştir.

1970 yılına kadarki kalkınma anlayışı, merkezi idarenin kontrolünde uygulanan geleneksel bölgesel kalkınma politikalarını kapsamaktadır. 1970 yılındaki esnek üretim sistemlerinin geliştirilmesiyle bu kavram ulus ötesi bir boyut kazanmıştır. Bölgesel kalkınma, geçmişte zengin bölgeden fakir bölgeye kaynak aktarımı anlayışı olarak bilinmektedir. Bu anlayış zamanla kaybolmuştur. Ardından içsel kalkınma anlayışı başlamıştır. İçsel kalkınmayla, bölgeye yatırım çekmek ve bölgesel kalkınma stratejisini oluşturmak için yarışan bölgesel ekonomiler oluşturmak istenmiştir (Erkut, Gönül, 2010:378). İçsel kalkınmayla bölgeler arası dengesizlik sorunu yaşanmıştır. Geleneksel bölgesel kalkınma politikalarında merkezi hükümetin kararı ön planda iken, 1970 sonrasında yerel yönetimlere verilen görevler öncelikli hale gelmiştir. Finansal teşvikler, altyapı yatırımları, devlet kontrolündeki sanayi tesisleri araç olarak ekonomik çıkmaza neden olmuştur. Globalleşmeyle birlikte, hızlı ekonomik değişimler yaşanmıştır (Dinler, 2012: 96).

1980'ler bölgesel kalkınma politikaları, hem devlet yardımlarıyla, hem de iş gücünün niteliği, yaşam kalitesi, yatırım iklimi gibi bölgenin niteliğini arttırıcı özelliklere neden olmuştur. Geleneksel bölgesel kalkınma politikaları piyasaya, iş gücüne ve hammaddeye odaklanmaktadır. Ancak yeni bölgesel kalkınma politikaları sosyal ilişkilere, normlara ve işletmelerden oluşan bir yapıdır. Çağdaş dünyanın gereklerine uyum sağlayarak, bölgelerin kendi iç dinamiklerine odaklanmaktadır. Yeni bölgeselcilik yaklaşımıyla bölge kavramının içeriği de değişmiştir. Bölge kavramı önceden ulus devletinin bir parçası olarak sınırları belirlenmiş yan yana gelen mekânsal birimler bütünü olarak tanımlanmaktaydı (Akiş, 2011: 243). Günümüzde ilişki ağlarının güçlü olduğu ve mekânsal birlikteliğin önemsiz hale geldiği şeklinde ifade edilmektedir. Bölgesel kalkınma ise, ülke bütününde yer alan bölgelerin, çevre bölgeler ve dünyayla karşılıklı etkileşimiyle oluşan bölge vizyonuna dikkat eden, katılımcılık ve sürdürülebilirliğin temel ilkelerini benimseyen ve insan kaynaklarının geliştirilmesiyle bölge refahının arttırılmasını amaçlayan çalışmalar bütünü olarak tanımlanmaktadır (Dinler, 2012:100).

1.3.2. İktisadi Kalkınma

İktisadi kalkınma kavramı iktisat bilimi içerisinde yeni kullanılan bir kavramdır. 2. Dünya Savaşı sonrası yeni bir bilim dalı olarak kullanılmaya başlanmıştır. İktisadi kalkınmanın net ve değişmez bir tanımı yoktur. Çünkü kalkınma kavramı içerisinde, hem objektif hem de subjektif faktörleri barındırmaktadır. Bu yüzden ekonomide kalkınma ile ilgili çeşitli tanımlar yer almaktadır. Ancak kalkınmanın ekonomide yapısal bir değişim olduğu daha çok tanımlarda görülmektedir. İktisadi kalkınma ekonomide bir dizi değişiklikleri kapsamaktadır. Yapısal açıdan yaşanan değişiklik, toplumsal, siyasal, hukuksal, kültürel, kurumsal bir dizi faktörü içermektedir. İktisadi kalkınma, belli bir zamanda üretim faktörleri birimleri başına verimliliğin devamlı artması sürecidir (Güven, 2009: 66). 1970 yılından itibaren iktisadi kalkınma durağanlaşmıştır. İktisadi kalkınmanın canlılık dönemi, dünya ticaretinin hızla artmasıyla gerçekleşmiştir. Gelişmekte olan ülkeler hızla büyümüş ve modern çağda önemli hale gelmiştir. 1980 ve 1990 yıllarında ise iktisadi kalkınma gerileme dönemine girmiştir. Sosyalist bloktaki gelişmeler ve Üçüncü Dünya birlikteliğinin zayıflaması karşısında tek dünyalı bir ortama geçilmesiyle iktisadi kalkınma, ülkelerin dünya piyasalarıyla bütünleşmesinin amaçlandığı uluslararası ekonomik düzende yeniden yeni bir konuma gelmiştir. İktisadi kalkınma makro bir değişken ve bir süreçtir. İktisadi kalkınmanın, iktisadi büyüme olmadan ortaya çıkması söz konusu değildir (Şen, 2003: 19).

İktisadi kalkınmanın amacı, kişisel reel gelirleri arttırmak ve her türlü ihtiyaçları hızlı ve kolay gidermeye çalışmak, yeni bir yatırım aracı yaratmak, ülkeye iktisadi bağımsızlık kazandırmak, toplumların kültür değerlerini sürdürmek ve ülkelerarası ulaşım, haberleşme gibi hizmetlerden herkesin aynı anda ve doğru bir şekilde yararlanmasını sağlamak sayılmaktadır (Özguven, 1988: 104).

1.3.3. Bölgesel Kalkınma Teorileri

Bölgesel kalkınma teorileri temel de ikiye ayrılmaktadır. Bunlar; yerel ekonomik büyümeler ve yerel alanlara uyarlanan büyümedir (Dawkins, 2003: 135).

1.3.3.1. Bölgesel Ekonomik Büyüme Teorileri

Bölgesel ekonomik büyüme kavramı, ülke içindeki bölgeler ve şehirlerarasındaki ekonomik farklılıkların tarihi, sanayi devrimiyle yoğunlaşmıştır. Bu kavram çok yenidir. Sanayi devriminden önce toplum tarımla uğraşmıştır. Tarımla uğraşan ülkelerde geleneksel toplumlarda farklı coğrafi alanlarla sınırlı olan bölgelerin ekonomik yapıları da farklılık göstermektedir (Değer, 2003: 34). Sanayi devrimiyle yığılma ekonomilerin yoğunlaşmasıyla yüksek üretim faktörlerinin artmasıyla bu bölgelere göçler yaşanmıştır. Böylece bölgeler arasındaki gelişmişlik seviyeleri hızla farklılaşmıştır. Gelişmiş ülkelerde bölgesel kalkınma sorunu eskiye dayanmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde bölgesel ekonomik büyümenin anlaşılması için büyüme teorileri geliştirilmiştir.(Değer, 2003: 35-36).

- **Merkezi Yerler Teorisi:** Merkezi yer teorisinin kurucusu Von Thüneri'dir. Diğer adıyla kuruluş yeri teorisi olarak adlandırılmaktadır. Bu teoriye göre şehrin büyüme süreçlerinde ortaya çıkan kademelenmeyi açıklamaktadır. Bu teoride taşıma harcamaları üretim maliyetlerinden daha ön planda tutulmaktadır. Von Thüneri, Christaller, Lösch ve Lange alansal analistler takip etmiştir. Bu analistler sanayileşmenin gelişmesiyle bu teoriyi merkezi hizmetler ve sanayi sektörlerine uygulamıştır. Christaller, merkezi yerler teorisinin özünde şehir hiyerarşisine vurgu yapmaktadır. Lösch ise taşınabilir yerlerini, mal piyasalarının özelliklerini karşılıklı etkileşimlerini dikkate almıştır. Lange ise merkezi yerler teorisini dinamikleştirmek istemiştir (Dawkins, 2003:137). Ayrıca ticaret merkezlerinin dağılımını ve gelişimini inceleyerek, girişimcilerin tutumlarıyla ilişkilerini açıklamaya çalışmış ve bölgedeki önemli merkezlerden yeni alt merkezlerin kurulmasını ve eskilerinin ise güçlendirilmesini incelemiştir. Bu teori ile aslında şehrin büyümesi analizlerine katkı sağlanmıştır. Bu teori üçüncü sektörlere yoğunlaşmıştır. Ancak ikinci derece sektörlere ve faaliyetlere önem verilmemiştir. Bu önemin verilmemesi neticesinde sanayi şehirlerinin büyümesi açıklanamamıştır (Değer, 2003: 38).
- **İletişim Teorisi:** Meier, şehir büyümesi teorisini şekillendirmiştir. Şehirler, insan ilişkilerinin merkezidir. İnsan ilişkilerinin aracı ise iletişimdir. Meier, analitik bir araç olarak miktar teorisini alansal analizlerle uyumlaştırmaktadır. Şehir büyümesi, iletişim teorisinin bir uzantısıdır. Ekonomik birimler arasındaki networkler üzerinde bu teori ile durulmuştur. Şehirlerde, ekonomik birimler arasındaki bağların güçlenmesi, hem üretici hem tüketici açısından önemlidir. Ekonomik karar alıcı birimler bilgi değişiminin hızını arttırmakta ve

yüksek kalitede bilgiyi sağlayan faaliyetlerin bulunmasını desteklemektedir (Değer, 2003: 41).

- **Sektör Teorisi:** Bu teoride sektörel değişim üzerinde durulmaktadır. Bölgesel büyümenin çeşitli aşamaları sektörel açıdan değişim göstermektedir. Sektör teorisi engel kanunu ile ilişkilidir. Clark ve Fisher'in uygulamalı gözlemlerine ve kişi başına gelirdeki bir değişimin farklı sektörlerde ürün talebinin gelir esnekliğindeki değişimiyle ilgilenmektedir. Sektörlerde yaşanan değişimler hem arza hem de talebe bağlıdır. Bir şehrin veya bölgenin büyümesi, kişi başına düşen gelirin artış oranına, talepteki değişim oranına bağlıdır. Sektör teorisi, içsel büyüme faktörleri üzerine yoğunlaşmaktadır. Ancak uluslarla ve diğer bölgelerle ilişkilerin analizini ihmal etmektedirler (Dawkins, 2003:140-141).
- **Kalkınma Kutupları Teorisi:** Bu teori hem bölgesel hem de alansal teorilerinden etkilenmiştir. Sektör teorisinin genişlemiş hali olarak da ifade edilmektedir. İlkel, ikincil ve üçüncül faaliyetlerin sırasının her bir faaliyetin mekânsal faktörlerine bağlıdır. Bu faaliyetler üç aşamadan oluşmaktadır. Birinci aşama, ticaretle kendi kendine geçinme ekonomisi, ikinci aşama ise geçiş aşamasıdır. Üçüncü aşama ise, yoğun tarımsal gelişme aşamasıdır. Bu teorisinin olumsuz tarafları, eksik istihdamın olması, ekonominin arz yönünü ihmal etmesi, bölgelerarası ilişkilere önem vermemesidir (Değer, 2003: 50).
- **İhracat Merkezleri Teorisi:** Andreus, North ve Tiebout tarafından öne sürülmüştür. Bölgesel büyümede ihracatın rolü ve önemi üzerinde odaklanmıştır. Bir bölge ancak ekonomik açıdan ihracat tabanına ve talebine bağımlı olarak büyüyebilir. Bu teori, bölgeler arası ticaret işlemlerini ve karşılaştırmalı maliyet analizlerini önemsememektedir (Dawkins, 2003:138).
- **Esnek Uzmanlık ve Ağ Teorisi:** Sanayi yapısında yaşanan değişimler bu teorisinin gelişmesine sebep olmuştur. Bu teorisinin öncüleri Piore ve Sabel'dir. Yeni sanayi bölgelerinde yaşanan ilişkilerin sosyal dalgalanma, dalgalı kurlar, petrol şokları, uluslararası borç krizi, tüketici taleplerinin çeşitlendirilmesi üretimi kalıcı olarak tasarlanan yeni bir üretim biçimi olarak yenilik yoluyla değişime cevap vermektedir. Bu değişime esnek uzmanlık adı verilmektedir. Esnek uzmanlıkta, emek ve sermaye ihtiyaçlarına göre kolayca ayarlanabilmektedir. Bu teori Marshall'ın endüstriyel bölge kavramına dayanmaktadır (Dawkins, 2003:143).
- **Endüstriyel Yeniden Yapılandırma Teorisi:** 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında bu teori ortaya çıkmıştır. Bölgesel büyümeye ilişkin yeni yapısal açıklamalar ve gelişmeler bu eğilimde yer almaktadır. Bu eğilimler, imalatın azalması ve hizmetin ortaya çıkışı olarak ifade edilmektedir (Dawkins, 2003:142).
- **Ürünler Çevrimi Teorisi:** 1966 yılında Vernon'un döngüsü yaklaşımı, bölgesel gelişmeyi ve ihracat mallarının satılması için gerekli olan bölgesel sanayi yapılarının değişiminden bahsetmektedir. Yenilikçi bir işletme, yeni ürünlere olan talebin düşük fiyat elastikiyetinden ötürü, bölgelerarasındaki küçük başlangıç maliyet farklarını gelecekteki maliyet

unsurlarından daha fazla önemsemektedir. Bir ürünün hayatının ilk aşamalarında, tedarikçilere ve Ar-ge işletmelerine olan yakınlık önem arz etmektedir. Büyük şehirler yeni olgunlaşmamış ürünler üreten işletmeler için tercih edilen yerler olmalıdır. Ürünler olgunlaştıkça esneklik ihtiyacı azalacaktır. Ölçek ekonomilerine odaklanma ihtiyacı artacaktır. Üretim standartlaştıktan sonra, işletmeler ucuz, kalifiyesiz işgücü kullanacağı için, az gelişmiş bölgeleri tercih edeceklerdir (Dawkins, 2003:141).

1.3.3.2. Yerel Alanlara Uyarlanan Büyüme Teorileri

- **Neo-Klasik Bölgesel Büyüme Teorisi:** Bölgesel büyümenin iki unsuru vardır. Bunlar uzun dönem ve kısa-orta dönem büyümedir. Neo-klasik bölgesel büyüme teorisi, Armstrong ve Taylor, Mc Combie ve Richardson tarafından tanımlanmıştır. Bölgesel Neo klasik büyüme teorisinin varsayımları, Neo Klasik ekonomik düşünceden hareketle ortaya çıkmıştır (Değer, 2003: 65-66). Neo Klasik ekonomide coğrafi alan, malların hareketi, bilginin yayılması ve üretim faktörlerinin yeniden tahsis edilmesinden kaynaklı maliyetlerin varlığını ifade eder. Bu maliyetler bu teorinin dayandığı varsayımların bir kısmının ihlal edilmesidir. Bu teoride uzun dönem büyüme sorunlarıyla işe başlamak gerekmektedir. Sonrasında ekonomik açıdan bölgelerarası yeniden tahsis süreçleri incelenmelidir. Neo klasik büyüme teorisi, arz yanlı bir modeldir. Uzun dönem büyüme nüfus artışı ve teknolojik yenilikler tarafından belirlenmektedir. Bu değişkenler otonom değişkenlerdir. Üretim faktörleri homojendir. Bu nedenle sistem üzerindeki arz yanlı sorunlara önem verilmesi gerekmektedir (Değer, 2003: 67).
- **Keynesyen Bölgesel Teorisi:** 1929 krizi sonrasında kalkınma kavramı iktisatçılar için önemli bir hale gelmiştir. 1950 yılında sonra kalkınma iktisadına bölgesel politikalar ve bölge kavramına ilgi artmıştır (Çakmak ve Erden, 2004: 79). Keynesyen düşüncelerle, kalkınmanın yalnızca genel ekonomik açıdan değil, bölgelerin ekonomik kalkınması açısından ele alınmaya başlanmıştır (Berber, 2011: 103-104). 1950 ile 1960 yıllarında bölgesel kalkınmada bölge bir ülkenin alt parçaları olarak ifade edilmektedir.(Taban, 2010: 23-24). Buhrandan sonra Keynesyen temelli birçok büyüme modeli ortaya çıkmıştır. Bunlardan RF Harrod ve Domar'ın en çok önemli olan büyüme modelleri olarak bilinmektedir. Bu modele Harrod- Domar modeli denmektedir (Dolun ve Atik, 2006: 8). Bu modelin belirleyici değişkenleri tasarruflar ve yatırımcılardır. Bu modelde iki varsayım vardır. Bunlar, üretimin sermayeye bağlılığı ve sermaye birikiminin gelire bağlılığıdır (Atak, 2011: 9). Keynesyen bölgesel kalkınma teorisi ulusal kalkınma açısından ülke içindeki bölgelerde farklı gelişmişlik seviyeleri doğurmaktadır. 1960 yılından itibaren Keynesyen politikalar gelişmeye başlamıştır. Bu politikalar merkezi hükümetin inisiyatifin de gelişmiştir. Bu teorinin amacı, bölge dışından imalat sanayi yatırımıyla yabancı sermaye yatırımı çekip, altyapı yatırımlarıyla bölgeyi geliştirmektir. 1970 den sonra bütçede

zayıflamalar olmuştur. Temel nedeni yaşanan krizlerdir. Keynesyen bölgesel kalkınma politikaları bu krizlerden dolayı süreklilik sağlayamamıştır. 1980'den sonra bölgesel kalkınma politikalarının amacı istihdamı arttırmak ve bölgesel geliri yükseltmek olmuştur (Değer, 2003: 68).

- **Ürün Yaşam Dönemleri Teorisi:** 1966'da Raymond Vernon tarafından ortaya çıkmıştır. Bu modelle, bölgesel ekonomik değişimi ve uluslararası ticari ilişkileri ve yapıları açıklanmıştır. Bu modelde teknolojik değişime ve ürünlerin olgunlaşması, standardizasyonu ve eskimesi üzerinde durulmuştur. Bu ürün dönemleri modelinde, teknolojik değişim ve ürünün ilk gelişiminden sonra, talep durumu ve piyasa koşullarının, üretim girdilerinin, rekabetin yapısının ve yeni teknolojiler için yerel uygunluğun sistematik bir şekilde değişmesi gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Bu teoride yeniliğin farklı aşamaları vardır (Başer,2002: 45). Bunlar 5 adımdır. Birincisi, buluş yani başlangıç adımı olarak adlandırılmaktadır. Küçük ölçekli üretim ihracatı karşılamamakta, iç piyasanın ihtiyacını karşılamaktadır. İkinci adım büyüme olarak ifade edilir. Büyüme adından da anlaşıldığı üzere üretimin hızlandırıldığı adımdır. Satışlar önce iç piyasaya üretilir ve sonra ise ihracata başlanmaktadır. Bu adımda malın iç tüketimi ve iç üretimi arttırılmaktadır. Üretimin artış hızı tüketiminkine göre daha fazladır. Üçüncü ve dördüncü adımlar büyüme devam ve olgunluktur. Yeni ürünün iktisadi hayattaki etkileri yer almaktadır (Seyidoğlu, 2003: 83). Ar-ge harcamaları ve yüksek mühendislik yeteneklerine sahip üretimler bu aşamada yer almaktadır. Yenilikçi bölgede üretimler devam etmektedir. Son aşama ise, standartlaşma aşamasıdır. Yenilikçi bölgede, kendi iç piyasasında pasif bir konuma gelince, ürün dönemleri tamamlanmış olmaktadır. Başka ülkelerde üretim gerçekleştirilmeye başlanmaktadır. Bu aşamada yeni teknoloji buluşlarının aranması gerekmektedir (Değer, 2003: 75-76).

1.3.4. Bölgesel Kalkınma İlkeleri

Tüm dünyada küreselleşmeyle birlikte artan ekonomik rekabet neticesinde ekonomik değişimler yaşanmaktadır. Bu hızlı ekonomik değişimler sebebiyle tüm ülkeler baskılarla ve tehlikelerle mücadele etmek zorunda kalmaktadır. Ayrıca oluşacak imkânlardan faydalanabilmek için bölgesel gelişme politikaları uygulanmalıdır. Bölgesel kalkınmayla bütün ülkeler kendi bölgelerinde yer alan alanlarda insan kaynaklarının geliştirilmesiyle bölge refahını yükseltmeyi amaçlamaktadır. Bunu yaparken üç ilkeyi uygulaması gerekmektedir. Bunlar, sosyal karlılık, kalkınma kutbu ve halkın katılım ilkeleridir (Aydemir, vd. 2011: 10).

1.3.4.1. Sosyal Karlılık İlkesi

Sosyal karlılık, bölgesel kalkınma ilkesinin birinci ilkesidir. Bu ilke ile bölgesel kalkınmada kendisine en çok avantaj sunacak bölgeler seçilmektedir. Bu bölgelere öncelikli bölgelerdir. Bu ilkede, toplumsal fayda önemsizdir. Bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarını azaltmak gerekmektedir. Bunun için geri kalmış bölgelerde, kısa vadede ekonomiye artı değer sağlayacak tercihlerde bulunulmalıdır. Sosyal karlılık için uzun vadede ise verimli yatırımlar gerçekleştirilmelidir (Kıratoğlu, 2015: 13).

1.3.4.2. Kalkınma Kutbu İlkesi

Bölgesel kalkınma ilkelerinden biridir. Bu ilkede, ekonomik gelişme memleketin bütün bölgelerinde eş zamanlı olmaz, kalkınmaya uygun şartlara sahip belli bölgelerde başlar ve bu bölgelerde toplanır. Daha sonra bu kalkınma gelişerek değişen sonuçlara göre tüm ekonominin üzerinde etki yaratarak dağılım göstermektedir. Bir ülke ister gelişmiş, ister az gelişmiş olsun, ekonomik gelişmeler öncelikle belirli bölgelerde görülmektedir. Bunun sonucunda bölgeler arasında farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Bu farklılığı düzeltecek olan devlettir. Devlet, ülkesinde uygulayacağı politikaları gelişmeyi tüm bölgeler arasındaki farklılıkları ortadan kaldıracak şekilde tasarlamalıdır (Kıratoğlu, 2015: 14).

1.3.4.3. Halkın Katılım İlkesi

Halkın katılım ilkesi, bölgesel kalkınmanın üçüncü ilkesidir. Bu ilke, bölgenin kalkınmasına hazırlanması ve uygulanması sürecinde halkın demokratik bir biçimde fiilen veya danışman olarak sürece katılmalarını istemektedir. Bir bölge halkı, bölgesel kalkınmaya hazırlanırken, sanayi odaları, ticaret odaları, meslek odaları, belediye meclisi, bölgesel kalkınma komisyonu, kalkınmayı düzenleme sağlayan özel komiteler gibi kuruluşlar aracılığıyla direk katılabilir. Ya da yetkililerin seçiminde söz sahibi olarak da dolaylı bir şekilde de katılabilir (Kıratoğlu,2015: 14).

1.3.5. Sürdürülebilir Kalkınma

Sürdürülebilirlik yeni bir kavram olmayıp, 19 yüzyıldan itibaren yaygınlaşmıştır. (Sinemillioğlu, 2009: 253). Sürdürülebilirlik, yaşam kalitesini düşürmemektedir (Yangil, 2016: 127).

Sürdürülebilir kalkınma kavramı 1987 yılında Brundtland Raporunda tanımlanmıştır. Bu tanıma göre; gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını giderebilmesi için şimdiki neslin ihtiyaçlarının giderilmesidir (Yangil, 2016:134).

Sürdürülebilir bölgesel kalkınma gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılamaları için imkânlarımızdan ödün vermeden günümüz kuşakların ihtiyaçlarını karşılayan bir kalkınma modelidir (Sinemillioğlu, 2009:245) Bu kavram ekonomik kalkınmanın planlanmasına yol gösterici bir konumdadır. Ayrıca Ekolojik bir kavramdır. Sürdürülebilirlik, doğal kaynaklara bağlıdır. Bu nedenle ekonomik politikalar çevreye uyumlu oldukları sürece devamlılığı mümkündür. Çevreye uyumlu olmayan bir kalkınma düşünülemez. Bölgesel kalkınma, çevrenin kalitesiyle, sağlıklı bir hava, temiz ve yeterli su gibi konu başlıklarıyla ilgilenmektedir. Bu konularda en iyisine ulaşmak amaçlanmaktadır. Sürekli bir değişme ve gelişme içinde bulunan bölgesel kalkınma kavramı iki farklı anlayışı kapsamaktadır. Bunlar bölgesel sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir bölgesel kalkınma kavramlarıdır. Bölgesel sürdürülebilir kalkınma, Ekolojik açıdan canlı, cansız, doğal, yapay tüm çevresel değerlerin sürdürülebilirliğini amaçlayan politikaları kullanırken, sürdürülebilir bölgesel kalkınma ise, bölgesel ekonomik kalkınmanın kendi kendini finanse edebilecek ve sürdürebilecek bir seviyeye ulaştığı, ekonomik kalkınma açısından da çevresel açıdan da bazı tedbirlerin alındığı bir süreç olarak ifade edilmektedir (Sinemillioğlu, 2009: 246). Sürdürülebilir bölgesel kalkınmada, ekonomik amaçlar, çevresel amaçlara göre daha üstün bir durumdadır. Bölgesel sürdürülebilir kalkınmada ise çevresel amaçlar ön planda tutulmaktadır. Her iki kavram çoğu zaman birbiri yerine kullanılmaktadır. Ancak aslında farklı anlamlar taşımaktadır. Her iki kavramda da ortak gösterge çevre koruma odaklı olmasıdır. Sürdürülebilir bölgesel kalkınma için çevre, ekonomi, sosyo-kültürel özellikler ön planda tutulmalıdır. Türkiye sürdürülebilir bölgesel kalkınma için bölgesel kalkınma projelerine önem vermiş ve vermeye devam etmektedir (Sinemillioğlu, 2009: 247-248). Bu projeler, GAP, DAP, DOKAP'tır. Günümüzde artık farklı doğal kaynaklar, farklı coğrafyalar, farklı yapıda insanlar oluşturduğu için bölgeler sürekli değişim ve gelişim içinde olmalıdır. Bölgelerarası dengesizlikler azaltılmalıdır. Bunun için kaynakların kullanımının verimli hale getirilmesi gerekmektedir (Ersöz, 2009: 30).

İKİNCİ BÖLÜM

2.TURİZM VE BÖLGESEL KALKINMA LİTERATÜR ÖZETİ

Bölgesel kalkınmada, bölgeler arasında yaşanan gelişmişlik düzeylerinde yaşanan farklılıklar azaltılmalıdır. Gelişim gösteren ve ileri seviyede olan ülkelerde turizm öncelik arz etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde sanayileşmenin mekâna yayılımı düzensiz ve dengesizdir. Bu nedenle turizm bu dengesizliğe çözüm olarak ortaya atılmaktadır. Turizm, bölgesel kalkınma için tercih edilen ilk sektördür (Künü, Hopoğlu, vd., 2015:72). Turizm, ekonomik faaliyetler içinde hızlı gelişen ve büyüme eğiliminde olan önemli bir sektördür. Gelişmiş ve gelişme gösteren ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınmalarına büyük katkılar sağladığı bütün ülkeler tarafından anlaşılmıştır. Bu nedenle turizmi tüm ülkeler 12 ay yapmak için farklı turizm çeşitleri üretmeye devam etmektedir. Gelişmemiş ülkelerde turizm daha hızlı kalkınmaya etki etmektedir. Ülkemizde turizme dayalı yerel ve bölgesel kalkınma imkânları bulunmaktadır. Turizm ve bölgesel kalkınma birbirini tamamlayan unsurlardır. Ülkemizde ekonomik açıdan gelişmemiş birçok bölgemiz bulunmaktadır. Tarım ve sanayi faaliyetleri için yeterli kaynak ve olanakları olmayan, ancak zengin turizm potansiyeline sahip bölgelerin kalkınması açısından turizm sektörü tercih edilmesi doğru bir seçim olacaktır. Bu bölgelerin kalkınması için turizm sektörünün varlığı çok önemlidir. Turizm açısından atıl konumda olan bölgeleri verimli kullanılabilir hale getirerek o bölgenin kalkınmasını sağlamak daha hızlı bir süreçtir (Künü, vd., 2015:73-74). Turizm ile ülkede istihdamı arttırmak da mümkündür. Turizm, ülke ekonomisine katkıda sağlayacaktır. Çalışmada bu bölümde Türkiye'nin turizm gelirleri, ekonomiye yansımaları, gelen turist sayısına göre Türkiye'nin dünya sıralamaları, dünya turizmin literatür taraması özetlenmektedir. Özellikle bölgesel kalkınma açısından, geride kalmış bölgelerde kalkınma politikaları açısından neler yapılabileceği, dünyada neler yapıldığına yer verilmektedir.

2.1 Turizm ve Bölgesel Kalkınma

Küreselleşmeyle ülkelerde yaşanan gelişmişlik düzeyi hızlanmıştır. Gelişmiş ülkeler, özellikle ekonomik avantajları sayesinde kalkınma seviyelerini arttırmışlardır. Ancak gelişmiş ülkelerde bile bölgeler arası dengesizlik vardır. Bu dengesizlik en aza indirilmiştir. Gelişmekte olan ve az gelişmiş olan ülkelerde ise bu durum çok farklıdır. Gelişmekte olan ülkelerin en önemli problemleri kalkınma ile az gelişmişliktir. Bu problemlerin giderilmesi için ülkelerin kalkınmayı hızlandırması ve bunu

kısa sürede gerçekleştirmesi gerekmektedir. Bu sürenin kısalığını sanayiyle sağlamak mümkün olmamaktadır. Bunun için daha farklı sektörlerin arayışına başlanmıştır. Gelişmekte olan ülkeler, sanayileşmenin olmadığı yerlerin kalkındırılması ancak sahip olduğu doğal kaynaklarla ve zenginliklerle sağlanacaktır. Bu nedenle kalkınma hamlelerini ancak sahip oldukları turistik arz potansiyeliyle değerlendirmektedir (Çeken, 2008: 40). Kalkınmayı en hızlı şekilde sağlayacak tek sektör vardır. Bu sektör turizm sektörüdür.

Günümüzde küreselleşmeyle ülkeler rekabet kavramını farklı bir yapıda yaşamaktadırlar. Yalnızca ülkeler değil, hayatta kalmak için bölgeler de rekabet etmek zorunda kalmaktadır. Bu durumun farkında olan ülkeler bölgesel kalınma politikalarının üzerine odaklanmıştır. Önemli olan tüm ülkelerdeki bölgelerde eşit şansa sahip imkânlar sağlamaktır. Eşitsizlik olan bölgelerde, bölgesel politikalar tam uygulanmamaktadır. Sanayileşmeyle beraber artan bölgesel gelişmişlik farklılıkları, devleti ekonomiye müdahale etmeye yöneltmiştir. 1950 yılında bölgeler arası farklılıkları gidermeye yönelik politikalar geliştirilmiştir. Ülkeler ve bölgeler arası gelişim farklılıklarını gidermek için devlet politikalar geliştirmiştir. Turizm açısından zengin kaynaklara sahip olan bölgeler, etkin projeler büyük kazanımlar elde ederek gelişmişliğini sağlayabilmektedir (Hançer, 2016). Ülkenin az gelişmiş bölgesinde turizmin gelişmesiyle, o bölge ekonomisine yeni kaynaklar yani yeni girdiler sağlanmış olacak ve yeni iş imkânları ve istihdam alanları oluşacaktır. Böylece bölge ekonomisinin her sektörde gelirleri artacaktır. Turizm sektöründe, temel altyapı eksiklikleri, sermaye birikiminin az olması, girişimci ruhunun olmaması, sektörün desteklenmesi gibi olumsuz koşullar, bölgesel kalkınmayı olumsuz etkilemektedir (Tosun, vd., 2003: 142).

Bir ülkede turizm yatırımlarının gerçekleştirilebilmesi için bölgelerde ciddi sermaye birikimine ve gelir kaynaklarına ihtiyaç vardır. Ülkelerde kaynakların alternatif kullanma alanları arasında da verimli bir seçim yapılmalıdır. Bu kaynakların turizm sektöründen sağlanan gelir, ekonomik büyüme ve kalkınmaya büyük katkıları olacaktır (Beceren, 2003: 5). Bölgesel farklılıklar, o bölgede yaşayan insanların kendini farklı görmesine neden olacaktır. Aslında bir ülkede farklılıkların olması göçlerin, işsizliklerin, şiddetin, haksızlıkların, adaletin olumsuz yönde ilerlemesine neden olacaktır. Bir bölgede kalkınmayı etkileyen bölge istihdamındaki artış veya azalışın üç temel sebebi vardır. Bunlar;

- Ülkenin büyümesinden etkilenmiş olan yerel büyüme
- Bir bölgede var olan sektörlerin, diğer sektörlerle göre hızlı büyümesi
- Bölgenin doğal kaynaklar ve çekiciliği sunmuş olduğu kaynakların ülkedeki diğer bölgelere göre daha çok olması gösterilmektedir.

Turizm potansiyeli açısından zengin tarihi, kültürel ve doğal güzelliklere sahip olan ülkelerin ve bölgelerin, diğer sektörleri hızlı etkilemektedir. Turizm sektörünün, dışa açılmış ve kalkınma hamlesi hizmet sektörü yardımıyla olmaktadır. Bir ülke bu sektörü teşvik etmeli ve bu sektörün kullandığı kaynaklar açısından ekonominin zengin olması gereklidir. Ekonomik açıdan sınırlı olan ülkelerin kaynaklarının, akıllıca kullanımı şarttır (Bahar, 2007:130-132). Dünyada az gelişmiş olan ülkeler bakımından turizm, ekonomik kalkınma stratejilerinin tamamlayıcısıdır (Bahar, 2007).

Turizm genellikle istihdam ve geliri artırıcı bir etkisi vardır. Bu nedenle ekonomik kalkınmanın gelişmesine yardımcı olmakta ve ekonomiyi canlandırmaya aracılık eden bir sektör olarak gittikçe daha da önemi artmakta ve turizmin ülkeler tarafından 12 ay olacak şekilde gelişmesine devlette desteklemektedir. Turizm, yalnızca gelişmiş ülkeler için değil, tüm ülkeler içinde ekonomik bir çabayı simgelemekte ve gelişmektedir (Kozak, 2002: 237-239).

Bölgenin sahip olduğu kaynakların verimli bir şekilde kullanılması, girişimciliğin teşvik edilmesi, bölgenin gelir düzeyini arttıracaktır. Böylece istihdam da artacaktır. Bölgede yaşam standartları iyileşecektir. Bölgesel kalkınmada, hem ekonomiyi, hem ürünü, hem de süreci iyi analiz etmek gerekmektedir (İncekara, 2001: 15). Böylece bölgeler arasındaki dengesizliklerin nedenleri ve bu nedenlerin ortadan kaldırılması için doğru bir şekilde nelerin yapılması gerektiğine karar vermek daha kolay olacaktır. Bölgedeki işsizliğin azaltılması ve insanların refahı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için önem arz etmektedir. Turizm değişim yani mübadeledir. Değişim, parasal değerlerle, doğal ve tarihsel değerlerdir. Ekonomik açıdan gelişmemiş ülkeler, kendi kaynaklarıyla doğal, kültürel ve tarihsel değerlerini pazarlayarak gelir elde etmektedirler. Diğer sektörlerle göre turizm sektörü, turizmin getirisi daha hızlı ve kolaydır. Turizm sektörü hızlı ve en geniş büyüyen sektörlerden biri olarak ifade edilmektedir. Ülkeler turizmi, yeni ekonomik faaliyetleri canlandırmak için bölgesel kalkınmada en etkili sektör olarak görmektedirler (Çeken, 2003: 147-148). Turizme olan talep git gide artmaktadır. Teknolojik ilerlemelerle ulaşım ve haberleşme alanlarının da yaygın kullanılmasıyla daha geniş kapasiteli seyahatlerin artmasına sebep olmuştur. Turizm gelir ve istihdam kaynağıdır. Turizmin geliştiği bölgede halk refah ve gelişme yaşamaktadır. Turizm ne kadar yaygınlaşırsa ve artarsa, alt yapı açısından o bölge kalkınacaktır. Turizm; doğaya, iklime, tarihe, kültüre, sağlığa, doğal çevreye büyük düzeyde bağımlılık göstermektedir. Turizm sektöründe bölgeler arası dengesizliği gidermek amacıyla turizmi en iyi şekilde kullanan ülke İtalya'dır. 1970 yılında sanayi sektöründe sorunlarla karşılaşmıştır. Aka bininde turizmin Güney İtalya ekonomisinin yeniden canlandırılmasında önemli olduğu anlaşılmıştır (Sevinç, 2011: 38). Günümüzde ise, Akdeniz turizm pazarının en önemli aktörlerinden biri haline gelmiştir.

Turizm böylece yerel başlayan gelişme, bölgesel, ulusal ve küresel sonuçlar ortaya çıkararak yayılmaya başlamıştır. Turizm sektörünün yaptığı harcamalar birçok farklı alanlara da istihdam sağlamaktadır (Durgun, 2006: 50). Örneğin, turistlerin harcama yaptığı yerler olarak konaklama, uluslararası ulaşım, gezi ve turlar, eğlence, hediyelik eşya satanlara, muhasebeciler, reklam firmalarına, mimarlar, avukatlar, bankalar, eczanelere, vb. işletmelere fayda sağlamaktadır. Turizm sektörü, ülkelerin ekonomisini ve ülke ekonomisindeki işletmeleri ve kişileri etkilemektedir (Künü, Hopoğlu, vd. 2015: 85). Kalkınmaya hız kazandırmakta, ihracatı arttırmakta, döviz girişini dengeli hale getirmekte, üretime destek vermekte, devletin bölgelere teşvikler vermesini sağlamaktadır. Bölgelerin, planlı ve etkin bir turizm politikaları uygulamalarıyla turistik yönden dengeli bir şekilde kalkınmalarına imkân vermektedir (Braden and Winer, 1980: 37). Türkiye gelişmekte olan bir ülke konumundadır. Bu nedenle yatırıma tahsis edilen kaynaklar sınırlıdır. Bu kaynakların sınırlı olması, yatırımların da seçici olmasına yol açmaktadır. Yatırımcılar da iç getiri oranı yüksek olan sektörlerle yatırım yapmak için tercih etmekte ve bu sektörlerin de belli bölgelerde yoğunlaşması bölgeler arası dengesizliğe neden olmaktadır. Türkiye'deki bölgelerin gelişmişlik seviyeleri farklıdır. Gelişmiş bölgelere düzenli göçler olmaktadır. Bu da kalkınmayı yavaşlatacaktır (Çeken, 2003:150). Turizmde bazı faktörlere dikkat etmek gerekmektedir. Bunlar, bölgenin kültürel değerlerinin ön analizini yapmak, bölgede yer alan tesislerin durumu ve yenilerinin yapılma durumu, turizmle doğrudan ve dolaylı olan özel mallar ve hizmetler üreten işletmelerin durumu, kamu yatırımların durumu, bölgeye yönelik uluslararası turizm talebinin analiz edilmesi, o bölgedeki yerel halkın turizmi nasıl algıladıkları ve turizmden beklentileri, bölgedeki insanlara istihdam sağlama durumu, bölgedeki sivil toplum kuruluşlarının varlığı ve durumu en önemli faktörlerdir. Bu faktörler göz önüne alınarak, bölgede turizm faaliyetlerine yatırım yapılmalıdır (Çeken, 2003: 152).

Turizm sektörü, dövizin girişini sağlayan, her kesimin pay almasına imkân tanıyan, istihdam olanaklarını etkileyen faaliyetlerden en önemlisidir(Selçuk ve Çatal, 2007). Turizm, hizmet sektörü olarak ekonomide yeni iş fırsatları yaratmaktadır. Bölge kalkınmasında turizm sektörünün geliştirilmesi kalkınmanın lokomotifidir. Kalkınmış ülkelerde özellikle turizmin yerel kalkınmayı ve bölgelerarası dengesizliği gidermede turizm bir araç olarak kullanılmaktadır. Turizm kalkınmayı hızlandıracağı için öncelikli geliştirilecek sektördür. Turizm sektöründen beklenen en büyük beklenti, bölgelerarası gelir ve gelişmişlik dengesizliklerinin azaltılmasına katkıda bulunmaktır (Tunçsiper, 2009: 40-45).

Gelişmişlik düzeyi az olan yerlerde, ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi ancak ihracatın artırılmasıyla sağlanmaktadır. Ülkelerde ekonomik gelişme ve çağdaşlaşmayla geleneksel tarım ekonomisi değişim göstererek, sanayi tipi ekonomiye geçiş zorunluluğu olmuştur (İçöz ve Kozak, 1998:159). Turizm sayesinde kazanılan gelirler, yabancı ülkelere alınan ekonomik

yardımlara göre daha fazla üstünlüklere sahip bir sektördür. Bu sektör, politik ve ekonomik kısıtlamalardan uzak konumdadır.

Turizm, tarımsal ürünlerin ihracatından daha fazla getiri elde etmektedir. Ayrıca, ülkenin ihracatı için çeşitlilik yaratmaktadır. Bölgelerin farklılıklarını bu çeşitlendirme ile giderilmesi mümkündür. Dövizden kaynaklı yaşanabilecek büyük dalgalanmalar turizmle denetim altına alınmaktadır. Özellikle bölgelerdeki farklılıkların azaltılması için tarım ve sanayide yaşanan kaynaklılığın giderilmesi zengin turistik yerlerin iyi turizm politikaları ile dengeli hale getirilerek kalkındırılması gerekmektedir. Ülkemiz gelişmekte olan bir ülkedir. Bu nedenle yatırıma tahsis edilen kaynakları sınırlıdır. Bu kaynakların sınırlı olması, yatırımların da geçici olmasına sebep olmaktadır. Yatırımlar, iç getiri oranı yüksek olan sektörleri tercih etmektedir. Bu sektörlerde belli bölgelere yönelmektedir. Bunun sonucunda bölgeler arası dengesizlikler ortaya çıkmaktadır. Türkiye'deki bölgelerin gelişmişlik seviyeleri farklıdır. Örneğin, Marmara, Ege ve Akdeniz bölgelerinin gelişmişlik düzeyi yüksektir. Çünkü bu bölgelere yatırımlar yapılmaktadır. Bu bölgelerin dışındaki bölgeler ise aynı şansa sahip olmamaktadır. Gelişmemiş bölgelerden, gelişmiş bölgelere bir göçte vardır (Çeken, 2008: 148-149). Bir bölgenin turizm açısından gelişmesi için bazı faktörlerin dikkate alınması gerekmektedir. Bu faktörler; kamu yatırımları, uluslararası turizmin incelenmesi, bölgede yeni yapılan işyerlerinin o bölgedeki kişilere istihdam yaratması, diğer sektörlerin gelişmesine katkısı, yerel halkın turizm algılama biçimi dikkate alınmalıdır.

Turizm, endüstrinin temel hammaddesini, tabiatını, iklimin oluşturduğu tarih, kültür, uygarlık gibi değerlerin bütünü oluşturur (Çeken, 2003: 145). Turizm sektörünün bölgesel kalkınmaya büyük etkileri vardır. Bu etkiler şunlardır;

- İhracatı yapılamayan, jeo ekonomik varlıklar, sosyo-kültürel varlıklar, değerler ve olaylar, bazı hizmetler turizmle bölgeye döviz girişi sağlamaktadır.
- Yerli ve yabancı turistlerin yaptıkları turistik harcamaları turizm talebini arttırmakta ve diğer sektörleri de olumlu şekilde etkilemektedir.
- Ülkede yeni iş ortamları yaratılmasını ve bölgelerarası gelir dağılımını iyi yönde etkilemekte ve dengeli kalkınmaya teşvik etmektedir. Turizm yatırımları bir ülkenin daha az kalkınmış bölgelerinde hız kazandığında bu yatırımların bölgede yaratmış olduğu yeni iş imkânları çalışan kesimin gelirlerini arttırmaktadır.
- Turizmin bölge ekonomisine katkısı yadsınamaz derecede büyüktür. Bu katkı katma değer yoluyla olmaktadır.
- Turizm sektörü her ne kadar hizmet sektörü içinde yer almış olsa da diğer bütün sektörlerle ilişki içerisindedir. Bir ülkede ya da bölgede turizmin gelişmesi diğer sektörlerinde gelişmesine büyük katkı sağlamaktadır.

Turizm, sektörler arasında büyük bölgelerin özelliklerine göre farklılık göstermektedir. Turizm sektörüne turizmdeki gelirleri arttırmakta ve tarım sektörünü de desteklemektedir. Turizm sayesinde, tarım sektöründe gerçek değerini bulmuş ve halkın gelirinde yükselmeler yaşanmıştır. Tarım sektöründeki gizli işsizlik sorunu turizm sayesinde ortadan kalkmıştır. Bölgedeki turizm eğer doğaya dayalı olması şehirlerden elde edilmiş gelirlerin kırsal kesimlere aktarılmasını sağlamıştır. Bölgelerarası dengesizlik böylece giderilecektir. Turizmin geliştiği bölgelerde ayrıca bölgede bir çevre bilinci gelişim gösterecektir. Turizm, çevreyi koruyup, hava ve su kirlenmesinin önüne geçecektir. Bölgede sürdürülebilir bir çevre modeli gelişerek, kalkınma sürecine olumlu etki sağlayacaktır. Turizm, bölgede kalkınma hızını ve nüfus artış hızının arasındaki dengesizliklerin sebebi olan göçleri, azaltacak ya da durduracaktır. Bu süreçte şehirlerin çarpık oluşumları azalacaktır. Turizm, çözümü zor ve aşılması mümkün değilmiş gibi görünen toplumsal problemlerin çıkmasını önleyecek ve azaltacaktır. Bu da ülkenin kalkınmasına katkı sağlayacaktır (Çetiner, 1998: 218- 219). Turizmde en önemli başka bir unsurda, o bölgede yaşayan kişilerin gelenek ve görenekleridir. Bu gelenek ve görenekler, bölge için çekim unsurudur. Çekim unsurun gelişmişlik durumu ne kadar fazlaysa gelişim süreci o kadar hızlıdır. Turizm sektörünün fiziksel altyapı sorununda ortadan kaldıracaktır. Turizmin gelişmesi için o bölgede ya da ülkede alt yapının iyi hazırlanmış olması şarttır. Yol, su, elektrik, kanalizasyon, otopark ve haberleşme fiziksel alt yapılardır. Bölge sahip olduğu fiziksel alt yapılar sayesinde, turistik arz potansiyelini arttırmaktadır (Çeken, 2008).

Turizmin ekonomik büyümeye katkısı fazladır. Farklı ekonomik etkilerin ölçülmesi için turizm biçimleri irdelenmelidir (Park vd., 2014). Turizm biçimleri, kırsal turizm, etnik turizm, park turizmi, konferans, kongre ve sergi turizmi, dini turizm, festival turizmi, kumarhane oyunu turizmi ve miras turizmi şeklindedir (Wan, 2012; Saayman ve Gyekye, 2014). Etnik turizm kavramını ilk olarak Smith kullanmıştır. Etnik turizm, ilginç, yerli ve egzotik insanların geleneklerinin halka pazarlanmasıdır. Smith (1978) bu tanımı yaparken Eskimolar, Panama San Blas Kızılderilileri, Endonezya'daki Toraya halkı üzerinde yapılmış çalışmalardan etkilenmiştir. Etnik turizm, yerel ev ve köyleri ziyaret etme, dansları ve törenleri seyretme, sanat tarihi açısından değerli olan ilkel eşya ve antika alışverişinden oluşmaktadır. Etnik turizme katılan turistler genellikle, popüler yerlerden uzak duran, meraklı ve elit kısmın onayı ile motive olmuş sınırlı sayıdaki ziyaretçilerden oluşmaktadır. Turizm literatüründe etnik turizm ile kültür turizmi birlikte anılmaktadır ve bu iki kavram birbiriyle ilişkilidir. Kültür turizmi, keşfedilmeye değer yerel farklılıklar, eski tarz evler, evde dokunmuş kumaşlar, at veya öküz arabaları ve pulluklar, el zanaatlarından oluşan ve kaybolan yaşam tarzı kalıntılarının ziyaret edilmesini içermektedir. Destinasyon faaliyetleri kırsal konukevlerinde yemek yeme, folklor gösterileri, kostümlü şarap festivalleri veya Vahşi Batı'yı anımsatan rodeo performanslarından oluşmaktadır.

Sonuç olarak, Turizm, tüm ülkeler için sanayiden de önemli ve öncelikli bir sektör olmuştur. Turizm sayesinde, ülkede işsizlik azalmıştır. Diğer sektörler turizm sektörü sayesinde canlanmıştır. Turizm, toplumsal sorunların çözümüne ve bölgelerde yaşanan dengesizliklerin giderilmesine, çevrenin korunmasına, sosyal sorumlulukların artmasına, ülkelerin diğer ülkelerle ekonomik açıdan daha iyi rekabet edebilmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca, turizm bu sorunların çözümüne daha kısa vadede çözüm bulmaktadır. Ülkeler zaman açısından bu avantajı iyi kullanmaları gerekmektedir. Ülkelerin, bölgelerdeki dengesizlikleri azaltmak adına, birlikte hareket etmeleri aslında dünya genelinde kesin ve kalıcı sonuç elde edilmesini sağlayacaktır. Bölgesel dengesizliklerin çözümünde, toplumun refah düzeyi de artacaktır.

2.2. Türkçe Literatür

Türkiye’de turizm ve bölgesel kalkınma konusunda oldukça çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Anket yapılarak oluşturulmuş bu çalışmalar daha çok yerel sorunlara ve yerel turizm üzerine odaklanmıştır. Turizmin ekonomik etkilerine değinen ve ekonometrik uygulaması bulunan yakın bir tarihli çalışmaya ulaşılamamıştır. Türkiye üzerine yapılan anket temelli çalışmaların bir kısmı Tablo 2.1.’de özetlenmiştir.

Tablo 1: Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalar

YAZARLAR	DÖNEM	YÖNTEM	SONUÇLAR
Oğuzhan(2005)	2003	Anket	Kırkpınar Yağlı Güreşlerini izlemek için gelenler 41 yaş ve üzerindedir.51 yaş ve üzerindeki ise %39,4'lük bir dilime sahiptir
Durgun(2006)	2006	Anket	Bölgesel farklılıkları gidermek adına bölgesel kalkınma politikaları, geri kalmış bölgelerde sosyo-ekonomik dengesizlikleri gidermektedir.
İzgi(2007)	2007	Anket	Osmaniye'nin turizm potansiyeli incelenmiş ve bölgesel kalkınma için doğal ve kültürel kaynaklarının nasıl kullanılabilceği araştırılmıştır.
Doğan ve Yıldız(2007)	2007	Anket	Bölgesel kalkınma bölgelerin farklılıklarını gidermeyi hedeflemektedir.
Tunçsiper ve diğerleri(2011)	2011	Anket	Turizm, bölgesel kalkınma için önemlidir. Ayvacık halkı bölgesel kalkınma için turizm sektörüne yönelmiştir. Yerel yönetimlerin altyapı ve ulaşım imkânlarını geliştirmesi Ayvacık'a yönelik turizm talebini kısmen arttıracaktır.
Bayraktar(2015)	2015	Anket	Turizm sektörü sürdürülebilirlik ilkelerinin benimsenmemesi halinde nüfusu hızla artan ve doğal kaynakları hızla tükenen ve kirlenen dünyamızda, iklim değişikliğinden en olumsuz etkilenecek sektörlerdendir. Ülkemizin de dâhil olduğu Akdeniz çanağı çevresinde yer alan ülkeler gelişmiş ülkelere göre daha olumsuz etkilenecektir.
Yoloğlu(2015)	2015	Anket	Ekonomilerin hızlı gelişimi önemlidir. Turizm sektörünün büyüme hızının artması, ülke ekonomisine büyük katkı sağlayacaktır.
Hançer(2016)	2016	Anket	Yerel halkın, turizm algısı olumlu yönde olup turizmin daha çok doğayı, tarihi-kültürel değerleri koruyup geliştiren bir faaliyet olarak gördüğü belirlenmiştir. Turizmin gerek bölgesel kalkınma gerekse kentin geleceği bakımında etkili bir araç olduğu sonucuna varılmıştır.
Tekbalkan(2017)	2016	Anket	Bölgesel kalkınma, toplumun yapısını değiştirmektedir. Toplumdaki kişilerin gelişmelerine ve pozitif yönde bölgenin gelişimine ivme kazandırmaktadır.

Turizm ve kalkınmayla ilgili Türkçe Literatürde teorik düzeyde de olsa çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin Çeken'e göre (2008), küreselleşmeyle birlikte tüm dünyada gelişmişlik düzeyi artış göstermiştir. Gelişmiş ülkeler ekonomik avantajlara sahip olmasından kaynaklı kalkınma seviyeleri git gide artmış, bu artışla birlikte bölgeler arasında azda olsa dengesizlikler yaşanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin en büyük problemleri kalkınmadır. Bu sorunun çözümü ise öncelikli kalkınmayı hızlandıracak sektörü tespit etmekten geçmektedir. Gelişmekte olan ülkelere sanayileşme olmamasından kaynaklı bu ülkeler kalkınmanın çözümünü turizm sektörüne yönelerek yapmaktadırlar. Turizm bölgesel kalkınma ve az gelişmişliğin üzerinde ciddi olumlu etkileri olduğu görülmektedir.

Benzer olarak Karadağ, vd.'e göre (2007), tüm ülkeler küreselleşmenin etkisi altındadır. Bu etkiyle dünyada birçok sektörde değişimler yaşanmaktadır. Bu sektörlerden biride turizm sektörüdür. Dünyadaki yeni turizm trendleri talebe göre değişmektedir. Turizm potansiyeli olan ülkeler, yeni turizm politikalarıyla kırsal kalkınmayı gerçekleştirmektedirler. Bu ülkelere bir tanesi de Türkiye'dir. Aynı şekilde Öztürk ve Yazıcıoğlu'na göre (2002), turizm sektörü, ulusal ekonomiye

büyük katkı sağlamaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde turizm faaliyetlerinde ciddi artışlar olmuştur. Bu faaliyetlerin çeşitlendirilmesi en önemli unsurlardandır. Alternatif turizm çeşitleriyle ülkenin kalkınmasını uzun vadede sürdürülebilirliğini sağlamak daha hızlı ve kolay olacaktır. Alternatif turizm sayesinde ülkede turizm çeşitliliği de artmış olacaktır.

Turizmin bölgesel etkilerine dikkat çeken Somuncu'ya göre (2015), 1960 yılından günümüze kadar turizm modernleşme stratejileri ve ekonomik kalkınmanın önemli bir unsurudur. Devletler ise, turizmi ekonomik kalkınma için araç olarak kullanmaktadır. Turizm, küresel ekonominin en hızlı ve en kolay gelişmesine katkı sağlayan sektördür. Gelişme ve gelişmekte olan ülkeler turizmden yararlanmaktadır. Turizm, Türkiye ekonomisi içinde önemli bir yere sahiptir. Fakat turizmin mekânsal açıdan bölgesel farklılıklar oluşturduğu aşikârdır. Önemli olan bu bölgesel farklılıkları ortadan kaldıracak politikaları uygulamaya koymaktır. Aynı şekilde Hançer'e göre (2016), Yerel halkın turizme bakışı bölgesel kalkınma açısından önemlidir. Bölgede bulunan doğal ve tarihi yerlerin iyileştirilerek turizme açık hale getirilmesi, yerel halk ve turizmle ilgilenenler açısından farkındalıkları arttırmakta ve bölgenin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Yerel halk artık doğal kaynakların ve tarihi yerlerin değerinin farkındadır. Turizm açısından tarihi yerleri korumaya çalışmaktadır. Devletin desteğiyle de doğal yerlerin korunmasını istemektedir. Nitekim Bahar'a göre (2007), 1950 yılında kalkınma ekonomisi güncellik kazanmaya başlamıştır. Kalkınma kavramı bölgesel politikaların önem kazanmasını sağlamıştır. Turizm, hizmet sektörü olarak ülkenin gelişmesine, bölgelerin gelişmişlik seviyesindeki farklılıklarının azaltılmasına yardımcı olacaktır. Turizm, sayesinde bölgeye yeni yatırımlar yapılacağı öngörülmektedir. Yeni yatırımlarla bölge halkının istihdamı artacağı ve üretim sektörüne olumlu etkileri olacağı ve böylece bölgede gelişmişlik seviyesinin git gide artacağı düşünülmektedir.

Son olarak Tunçsiper'e göre (2009), Türkiye'de son dönemlerde yerel ekonomik kalkınma önemli konuların başında gelmektedir. Yerel ekonomi açısından turizm sektörü en öncelikli sektörlerden biridir. Çünkü turizm sektörü kalkınmanın en hızlı sağlanmasında etken rol oynayabilecek bir sektördür. Yerel kalkınma sürecine katılan ve katkıda bulunan bütün kesimlerin yerel kalkınmanın faydalarının bilincinde olması ve desteklemesi gerekmektedir. Nitekim Akan v.d.'e göre (2009)'a göre, Küreselleşme eğilimleri bilimsel bir sonuç olarak ortaya çıkmış ve 20. yüzyıldaki teknolojik yenilikler hem turizm sektörünü hem de diğer sektörlerin çoğuna etki etmiştir. Gelişen ülkelerdeki gibi, turizm sektörü ülkemizde sektörel yapının değişmesine neden olmuştur. Bu nedenle sektörel yapıya göre turizm politikaları oluşturulmalıdır. Sonuçta, doğru turizm politikaları, turizmin genişlemesini sağlayacaktır.

Türkçe literatür genel olarak değerlendirildiğinde ülkemizde son yıllarda yerel ekonomik kalkınma konularının çok sık ele alındığı görülmektedir. Turizm tüm ülkeler için çok önemlidir. Ancak özellikle bölgesel kalkınmada geri kalmış, ya da bölgesel eşitsizliğin yaşandığı bölgelerde diğer bölgelere göre daha öncelikli bir öneme sahiptir. Turizm sektörü, kalkınmanın en hızlı sağlanması etki etmektedir. Diğer sektörlerle göre daha hızlı büyümeyi, ekonomik iyileşmeyi, işsizlikle başa çıkmayı sağlamaktadır. Yerel kalkınma için turizmin tüm ülkemizin bölgelerinde bölgenin genel özelliklerine bakılarak daha da geliştirilmesi gerekmektedir.

Türkiye'deki literatür çalışmalarına genel olarak bakıldığında, Tekbalkan, turizmin bölgesel kalkınmada sosyo ekonomik değişimlerinin etken rol oynadığını, Tunçsiper ise, turizmin en hızlı kalkınmayı sağlayan sektörlerden ilki olduğunu, Bahar ise, turizmin bölgesel kalkınmaya, üretime, bölgesel eşitsizliklerin azalmasına olumlu etkisi olduğunu, Öztürk ve Yazıcıoğlu ise, alternatif turizmin geliştirilerek, kalıcı ve uzun süreli turizmin sağlanmasının gerekli olduğunu, Somuncu'ya göre ise, turizmi devlet ekonomik kalkınmada araç olarak görmekte ve turizmin modernleşme stratejilerinin geliştirilmesi gerektiğine vurgu yapmakta, Çeken ise yaptığı çalışmalarda, küreselleşmenin etkisiyle ekonomik büyümenin ve kalkınmanın hızlanmasının en kısa ve hızlı yolunun ancak turizmle olacağını, Karadağ ise, dünyadaki diğer yeni turizm trendlerinin takip edilip, ülkemizde de uygulanabileceğini ve turizmin böylece 12 aya yayılmasının mümkün olacağına vurgu yapmıştır. Turizmin ülkemizde bütün bölgelerde gerçekleşmesiyle ülkemizin genelinde gelirlerin artmasına, ülkemize döviz girişinin artmasına, diğer sektörlerin daha fazla üretim yapmasına, istihdamla büyüyen bir ekonominin oluşmasına, işsizliğin azalmasına, devletin her bölgesinde gelişim düzeyindeki farklılıkların en aza indirilmesine ve bunların kısa sürede, hızlı bir şekilde gerçekleştirilmesini sağlayacaktır. Turizmin, ülkemizde devlet tarafından her türlü çeşidinin tüm yıl boyunca sürmesi adına birçok literatür çalışmaları sonucunda, bu çalışmalar uygulamaya başlanmıştır. Yabancı ülkelerdeki gibi önemli kültürel, tarihi yerlere önem verilmiş, yenileme çalışmaları gerçekleştirilerek korunmuş ve turizmde değerlendirilmesi sağlanmıştır. Bu zamana kadar yapılan literatür çalışmaları neticesinde görülmektedir ki, turizm sadece yaz aylarını kapsamakta, dört mevsimde turizm devam etmekte, turizmin devamlılığı için farklı turizm şekillerine yoğunlaşması gerektiği anlaşılmış ve uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca turizmin ülkemizin kalkınmasına da katkı sağladığı, kalkınmanın devamlılığı için turizmin devamlılığının sağlanması gerektiği anlaşılmıştır. Ekonomik kalkınmanın üretmekle sağlanacağı, bu üretimin her alanda, her sektörde olması, bütün sektörlerin birbirini olumlu yönde etkilediğini de göstermiştir. Ülkemizde tarihsel yerlerinin korunmasına, turizme dönük değerlendirilmesine, kış turizmine önem verilmesine, golf turizmin diğer illerde de yaygınlaşmasına, kongre turizmin tüm illerde yapılabilmesi için ortamların oluşturulmasına, av turizmin kontrollü bir şekilde coğrafik şartlar doğrultusunda yapılmasına, tarım turizminin illerin bölgesel özelliklerine göre desteklenmesi ve devletin bu noktada daha da katkı sağlaması gerekmektedir.

Türkiye açısından turizm çok önemlidir. Ülkemiz çok zengin bir turizm potansiyeline sahiptir. Özellikle 21.yüzyılın gelişmiş ve güçlü Türkiye'sinde turizm sektörü daha da önemli hale gelmiştir. Ülkemizin turizm açısından, doğal, tarihi, kültürel zenginlikleri oldukça fazladır. Bu özellikler turizmin gelişmesine katkıda bulunacaktır. Ülkemizin tarihi ve coğrafi konumundan dolayı dünya turizm pazarından daha fazla yararlanacaktır. Ülkemizin bulunduğu konum açısından Asya-Avrupa-Afrika kıtalarının merkezinde olması, Ortadoğu, Balkan ülkesi olması, Akdeniz havzasında bulunması bakımından ülkemizin turizmi dünya açısından önemli bir konumda yer almaktadır. Ülkemizin ekonomik yapısı içinde, ekonomik gücün milli ekonomiye yansımaya turizmin etkisi büyüktür. Ülkemizdeki turizm politikaları ödemeler dengesi açığının bir kısmını turizm gelirleriyle karşılamaktadır. Bu durum kalkınma açısından önemlidir. Ülkenin dış borcu yükünden kurtulması için ihracat gelirlerini arttırmak gerekmektedir. Turizm faaliyetleri bir ihraç ürünü değildir. Ancak ekonomiye etkisi ise ihraç ürünleri gibidir. Dünyada en hızlı gelişim gösteren sektör turizmdir. Turizm, kültürel, sosyal, yaşam kalitesini gözeten, döviz, istihdam boyutlarıyla ekonomik gelişmeye katkı sağlamaktadır. Bu durumda ekonomik büyümenin gerçekleşmesine katkıda bulunmaktadır. Turizm sayesinde yatırımcılar ve işletmecilere sermaye karşılığında tatminkâr karlar sağlamaktadır. Bu karlar ekonomiye olumlu katkılar sunmaktadır. Bölgenin gelişmesine yardımcı olmaktadır. İşsizlik azaltmaktadır. Dünyadaki çoğu ülke bu sektöre ülkemiz gibi ilgi göstermektedir. Turizm hem ülkeler, hem de insanlar için önemlidir. Yaşam standartlarının, gelirin yükselmesine ve iş hayatının yarattığı problemleri, ekonomik büyüme, döviz girdisi, yatırım, gelir ve istihdamın gelişmesi bakımından gereklidir. Turizm kalkınma stratejisi için önemlidir. Turizm, altyapının ve üstyapının gelişmesini hızlandırmaktadır. Bu çalışmaların turizmle hızlanması yine ülkemiz açısından kalkınmanın ve gelişmenin göstergesidir. Turizm sosyo-kültürel etkiler bakımından ülkenin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Sosyo kültürel etkilerden kasıt ise, eğitim, kültür, örf ve adetlerdir. Turizmle kültür arasında güçlü bir ilişki vardır. Tarihi ve kültürel alanların korunmasıyla yerel faaliyetlerin (folklor, sanat, festivaller) kalitesi yükseltmektedir. Türkiye'deki tarihi zenginlikler, arkeoloji ülkemize döviz girdisi sağlamaktadır. Turizm politik, sağlık ve sosyal açıdan da önemlidir. Turizm halklar arasında kültürel değişimi gerçekleştirmektedir. Turizm sayesinde bölgesel, ırkçılık gibi kavramlar ortadan kalkmaktadır. Turizm Türkiye'ye döviz girdisi sağlamakta, ülke ekonomisini canlandırmakta, işsizliğin azalmasına, ülke vatandaşlarının gelir seviyesinin artmasına, kültürler arası iletişimin artmasına, ülkeler arası barışın sağlanmasına destek olmaktadır. Turizm faaliyetleri geliştikçe yeni çalışma alanları oluşmaktadır. Turizme yapılan yatırımlar ülkeye tekrardan girdi sağlamaktadır.

2.3. Yabancı Literatür

Dünyada farklı ülkeler ve bölgeler üzerine yapılan İngilizce literatür incelendiğinde genel eğilim sanayileşmenin olmadığı yerlerde bölgesel kalkınmayı sağlamanın önemli bir yolu turizm olarak gösterilmektedir. Dünyada birçok ülke ülkesinin veya bölgesinin kalkınmasını sağlamada

sanayinin yanında mutlaka turizmi de kalkınmada kullanmaktadır. Yalnız turizm ya da yalnız sanayi ile kalkınmayı sağlamamakta, her ikisini de birbirini destekleyecek şekilde kalkınmada kullanmaktadır. Böylece bölgenin veya ülkenin kalkınmasını daha da hızlandırmaktadır.

İngilizce literatürde daha çok turizmin ulusal kalkınma üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Yerel ve bölgesel düzeyde az sayıda çalışma bulunmaktadır. Farklı ülkeleri ele alarak genellikle panel veri analizi kullanan ulusal düzeydeki çalışmalar turizmin ülkelerin ekonomisine katkısından söz etmektedir. Bu çalışmalardan birkaç tanesine ilişkin özet Tablo 2.2.'de gösterilmiştir.

Tablo 2: Yabancı Ülkeler Üzerine Yapılan Çalışmalar

Yazar(lar)	Ülke(ler)	Dönem	Yöntem	Değişkenler	Sonuç
Sequeira ve Nunes(2011)	Yoksul ve Küçük Ülkeler	1980-2002	Panel Veri (GMM)	Kişi Başına Gelir Turizm Gelirlerinin İhracattaki Payı Turizm Gelirlerinin GSYİH'deki Payı Turistlerin Toplam Nüfusa Oranı	Genel olarak, turizmin hem geniş bir ülke örnekleminde hem de yoksul ülkelerin bir örneğinde ekonomik büyümenin pozitif bir belirleyicisi olduğunu gösteriyoruz. Ancak, önceki katkılara aykırı olarak, turizm, küçük ülkelerde genel bir örneklemden daha uygun değildir.
Aslan(2014)	İspanya, Tunus, Kıbrıs ,İtalya	1995-2010	Panel Veri Nedensellik	Kişi Başına Gelir Turizm Gelirleri	Portekiz'in turizm gelişimi ile ekonomik büyümesi arasında iki taraflı illiyetlilik vardır. İspanya, İtalya, Tunus, Kıbrıs ve diğer bazı ülkeler için ekonomik büyümeden turizmin gelişmesine kadar tek taraflı nedensel ilişki bulunduğu karar verildi. Bu nedenle, bu yedi ülke durumunda büyüme odaklı turizm hipotezi desteklenmektedir
Cortés-Jiménez(2008)	İspanya (20 Bölge) İtalya(17 Bölge)	1990-2004	Panel Veri(GMM)	Kişi Başına Gelir, Yatırımlar, Beşeri Sermaye, Kamu Harcamaları, Turizm Gelirleri	Ekonomik büyüme turizm açısından önemlidir. Bu çalışmada ulusal ve uluslararası turizmin ekonomik büyümeye etkisi araştırılmış ve bölgesel farklılıklar yaşansa da ekonomik büyüme olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Samsul, Alam(2016)	49 Gelişmekte olan Ülkeler	1991-2012	Panel Veri	Turizm, Gelir Eşitsizliği,	Son yirmi yıldır, turizmde yaşanan gelişmeler bütün ülkelerin ekonomilerini etkilemiştir. Turizm sektörünün ek istihdam anlamında önemi fazladır.
Atan, Arslanturk (2012)	Türkiye	2002	Panel Veri	Hizmetler Ticareti, Girdi- Çıktı Analizi	Bu çalışma, turizm ve ekonomik büyüme girdi-çıktı analizi ile incelemektedir. En son olan 2002 giriş-çıkış tablosuna dayanarak ileri ve geri bağlantı etkilerini kapsayan TÜİK tarafından yayımlanmıştır.
Dana, Lasch (2014)	Fransa'nın Kırsal Alanları	2013-2014	Panel Veri	Bölgesel gelişme, Kırsal Kalkınma, Fayda- maliyet	Her topluluğun kendine özgü bir profili ve evrimi vardır. Bölgesel fonksiyonların belirli bir kombinasyonunu şekillendirir. Bu çalışma, bunun etkisini analiz eder.
Silerova, Maneva, Hrebejkova (2013)	Çek Cumhuriyeti ve Bulgaristan	2013	Panel Veri	Kongre Turizmi	Bulgaristan kongre turizmi alanında yeni gelişmeye başlamıştır. Coğrafi konum, modern tesisler rekabetçi fiyatlar söz konusudur. Ekonomik krizin üstesinden gelmek istenmiştir.
Soukiazis, Proença (2008)	Portekiz Bölgeleri	1993-2007	Panel Veri	Endojen Büyüme Teorisi, Turizm Yüksek Yöresel Ekonomik Büyüme	Bu çalışmanın temel amacı, turizmin bölgesel büyüme üzerindeki etkisini test etmektir. Portekiz'de bölgesel yakınlaşmayı nasıl etkilediğini öğrenmektir.
Yang (2013)	Florida	2010-2013	Panel Veri	Turizm Endüstrisi, Turist Liderlik, Turist Akışı, Bölgesel Turizm Büyüme	Turist, mekansal perspektiften etkilenir. Çeşitli mekansal ve bölgesel modeller hem talep hem de arz tarafındaki turist akışlarını etkiler ve turizmin ekonomik etkilerinin bölgesel değişimini sağlar.
Akan(2009)	Türkiye	1970-2002	Panel Veri	Ekonomik Büyüme,	Türkiye'de Turizm Sektörünün Ekonomik olarak olumlu yönde etkilendiğini göstermek istenmiştir. Uzun vadede büyüme turizmle sağlanmaktadır.
Tugcu (2014)	Avrupa, Afrika ve Asya	1998-2011	Panel Veri	Turizm Odaklı Büyüme	Bu çalışmada, turizm ve turizm arasındaki nedensel ilişkiye değinilmiştir. Avrupa, Asya ve Afrika ülkelerinde ekonomik büyüme araştırılmıştır.
Osmankovic(2010)	Bosna Hersek, Avrupa	1955-2009	Panel Veri	Yerel ve Bölgesel Kalkınma	Şekillendiren veya şekillendiren kurum ve kuruluşların çalışma ve programlarının analizi yapılmıştır. Küresel, Avrupa, ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde yerel ve bölgesel kalkınmayı desteklemek istenmiştir.

Bölgesel düzeydeki az sayıdaki çalışmalarda Türkiye'dekine benzer olarak daha çok yerel sorunlara değinilmiştir. Örneğin Hırvatistan üzerine çalışan Curic (2012), idari birimlerin (kasabalar ve belediyeler) turizmdeki önemine değinmiştir. Araştırma bölgeler arasındaki turizm gelişimindeki farkları ortaya koymuştur. Ayrıca, şehirlerin ve belediyelerin turizm gelişim düzeyini analiz edilmiştir. Başka bir çalışmada Goceva ve Angelova'a göre (2013), tüm dünyadaki kırsal alanlarda ciddi ekonomik ve demografik problemler yaşanmaktadır. Kırsal turizm potansiyel kaynak olarak görülmektedir. Kırsal alanlar için turizm, sosyal, ekonomik, kültürel ve çevresel faydalar sağlamaktadır. Turizm faaliyeti kırsal alanlar için büyüme potansiyeli oluşturmaktadır. Bu makale potansiyelleri ve ekonomikliği araştırmaktadır. Bölgesel kalkınma açısından kırsal turizmin imkânları ve hava kırsal turizmi değerlendirilmektedir.

Bölgesel düzeyde başka bir çalışmada Liang (2004), Çin'in uluslararası turizm sektörünün hızla genişlediği dikkat çekmiştir. 1982 yılından itibaren turizmin bölgesel eşitsizlikler üzerindeki etkilerini analiz etmiştir. Sonuç olarak pazarlama stratejilerini geliştirmesi gerektiğini ve turizmin, uluslararası turizmin büyümesi, ekonomik büyümeye ve iş gelişimine katkı sağladığını ifade etmiştir. Başa bir çalışmada Paci (2013), iç ve dış turizmin ekonomik etkilerini analiz etmiştir. 179 Avrupa bölgesi için yapılan mekânsal analiz bölgesel düzeyde kişi başına GSYH büyüme oranının, geleneksel büyüme değişkenlerine ek olarak, turizm akışlarına da bağlı olduğu görülmüştür. Çalışmada sonuca turizmin, bölgesel büyümenin iç ve dış ülkelere olumlu etkilendiği görülmüştür. Başka bir çalışmada Li (2016), turizmin bölgesel eşitsizliği azaltmadaki rolünü incelemektedir. Bilindiği gibi Çin'de bölgesel gelir eşitsizliği yaşanmaktadır. İlk olarak, teorik temel Turizmin bölgesel gelir eşitsizliğini nasıl etkilediği konusu incelenmiş ve turizm gelişiminin önemine vurgu yapılmıştır. Bölgesel turizmin gelişmesinin hızlandırılması gerektiği ifade edilmiştir. Çalışma ayrıca uluslararası ve yurtiçi turizmin daralmasının nedenleri araştırılmıştır. Bölgesel eşitsizlik hem yerel hem de küresel olarak ele alınmış ve karşılaştırılmıştır. Bölgesel eşitsizliği bölgesel turizm, uluslararası turizme göre daha büyük ölçüde katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır. Son olarak Pratt'a göre (2015), Çin'de turizm sektörü son yıllarda büyük ölçüde artmıştır. Turizm gelişimi doğu ile biraz benzer şekilde gelişmiştir. Kıyı illeri diğerlerinden daha hızlı gelişim göstermiştir. Bu araştırma, turizmin potansiyel ekonomik katkısını karşılaştırmayı amaçlamıştır. Gelişmiş bölgelerde turizm daha da fazlalaşacağı için ekonomik faydalarda artış görülmüştür. Turizm hem turizm sektörlerine hem de diğer sektörleri hareketlendirmekte ve ekonomik kalkınmayı da desteklemektedir.

Rogerson'a göre (2015), eşit olmayan bölgesel gelişme, Güney Afrika'nın alansal ekonomisinin köklü bir özelliğidir. Bölgesel kalkınma için bir araç olarak turizm geliştirilmek istenmiş ve bu yönde girişimler başlatılmıştır. Turizm ve bölgesel kalkınma ile ilgili uluslararası tartışmaların arka planı Güney Afrika'nın 23 öncelikli gelişme bölgesinin ya da sıkıntılı turizm

ekonomisini ele alan bir çalışmadır. Çalışmada turizm büyümesinin temelinde iç turizm olduğu görülmüştür. Son olarak, boş zamanlarının değerlendirilmesi adına turizmi potansiyel varlıkların etkin kullanılmasına teşvik edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Steinicke (2012) ise turizm yoksulluğunu araştırmaktadır. Kenya'daki turizm analize dayalı bölge sanatın ve resmi istatistik kendi anketleri, haritalama etkinlikleri ve hane gözlemlerinden oluşmaktadır. Kenya'daki dağcılık turizminin bölgeye faydaları düşüktür. Bölgede yaşanan gelir eşitsizlikleri sürdürülebilir kalkınma açısından kötü sonuçlar doğurabilir. Bu çalışmada daha çok toplum temelli gelişimlere önem verilmiştir. Topluluk tabanlı bir turizmin daha çok gelir getireceği ve bölgesel eşitsizliği ortadan kaldıracacağı düşünülmüştür. Süreklilik arz eden organizasyonlar gelir eşitsizliğini azaltacaktır. Bu bölgede sürdürülebilir bölgesel kalkınmaya yönelik turizm gelecek açısından gelişime açık olduğu anlaşılmıştır.

Sambrook (1994), Dominik Cumhuriyeti'ndeki tatil beldesinin öncülleri, Rafael Trujillo rejimi sırasında 1940'ların sonlarına kadar izlenmektedir. 1960'ların sonlarında yapılan fizibilite çalışmalarıyla, hem iç hem de uluslararası turizm gelişimi için yüksek potansiyele sahip olan Alpin ve kıyı bölgelerini tanımlamıştır. Karayiplerde ise, benzeri görülmemiş turist kapasitesi artışları yaşanmıştır. Buralara 1970 ile 1972 yılında devlet destekleri ile yatırımlar yapılmıştır. 1990 yılında ise Dominik Cumhuriyetinde tarım ve endüstriyel serbest bölgesindeki üretimden sonra turizm üçüncü sırada önemli konumdadır. Bu sektörler en büyük işverenler olarak nitelendirilmektedir. Monica (2010), bölgesel kalkınma, turizmi birbiriyle ilişkilendirmeyi ve birleştirmeyi amaçlamalıdır. Bölgesel turizmin gelişiminin etkisi refah düzeyinin artması şeklinde ortaya çıkmaktadır. Turizm zaman içerisinde düzenli bölgesel bir gelire neden olarak, daha az gelişmiş alanlarında sosyo-ekonomik ve kültürel gelişimlerini arttıracaktır. Tetsu (2006), Turizmin ekonomik etkilerinin genel denge çerçevesinde ele alındığı çok fazla belge yoktur. Bu belgelerin özellikleri, turizmin paha biçilemez mal ve hizmet olarak kabul edildiğini ve turizmin sadece yabancı turistler değil, aynı zamanda yerli halk tarafından da tüketildiğini varsayılmaktadır. Turizm çok önemli mal ve hizmet olarak kabul edilmektedir. Yalnızca yabancı turistler değil, yurt içi turistlerde önemlidir. Yerli vatandaşın lüks bir mal olarak kabul ettiği turizmi tüketmeye imkân olmadığı, bu nedenle kırsal alandaki çiftçiler için yaşam standartlarının geliştirilmesi ve turizmin gelişmesine katkı sağlanması gerekmektedir.

Dünya genelinde yapılan çalışmalara bakıldığında ise, turizmin bölgesel kalkınmayla ilişkilendirildiği görülmüştür. Bölgesel turizmin bölgesel kalkınmada olumlu yönde çalışmalarla kabul edilmiştir. Özellikle az gelişmiş bölgelerde tercih edilmektedir. Bunun nedeni ise daha kısa sürede ekonomiyi, bölgeyi geliştirmesinden kaynaklanmaktadır. Turizmin az gelişmiş bölgelerde

sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan gelişmesine katkısı söz konusu olmuştur. Özellikle ülkelerde yapılan çalışmalar neticesinde, Gelir eşitsizliğinin azaldığı, ekonominin canlandığı, yurt içi turizmin daralmasıyla, yurt dışı turizmin tercih edildiği, turizm çeşitliliğinin turizmin sürdürülebilir kalkınmaya yardımcı olduğu, turizmin diğer sektörleri de olumlu yönde etkilediği görülmüştür. Bu nedenle dünya birçok turizm şekillerini bölgelerin özelliklerine, coğrafik yapısına göre şekillendirmekte ve değerlendirmeye devam etmektedir. Özellikle Bulgaristan kongre turizmi ile gelişmeye halen devam etmektedir. Dünyada bölgesel kalkınma ekonomik ve toplumsal potansiyelin uyarılması aracılığıyla bir bölgenin refah seviyesindeki artışı turizmle sağlamak adına harekete geçmiştir. Ekonomi içerisinde yapılan çalışmalarda görülmüştür ki, istihdam, ihracat oranları vb. gibi makro değişkenler üzerinde pozitif etkisi vardır. Dünya’da gelişmiş ülkelerin milli gelirlerinin büyük bir çoğunluğu hizmet sektöründen sağlanmakta ve bu hizmet sektöründe turizm gelirlerinin payı ise fazla olduğu yapılan çalışmalarla görülmüştür. Dünya’da yapılan bu çalışmalarla görülmüştür ki, turizm tüm dünyada az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde farklılıkları azaltmak, gelişmişlik düzeyini daha kısa sürede arttırmak söz konusu olacaktır. Turizm sayesinde ülkelere döviz girişi sağlanacak, istihdam arttırılacaktır. Bu araştırmalarla, ülkelerin turizme verdiği önemi arttırmak istenilmiş ve arttırılma yönünde olumlu veriler elde edilmiştir. Ülkelerin turizm açısından gelirlerin artması doğrultusunda bölgelerin ve ülkelerin gelirlerinin de doğru orantılı olarak artacağı ve ekonominin büyümesini mümkün kılacaktır. Dünya genelinde ihracat verilerine bakıldığında turizm benzin ve kimyasallardan sonra üçüncü sırada yer almakta, yiyecek ve otomotiv sanayilerinin de önünde yer almıştır. Dünya turizminde gelecekte teknolojinin gelişmesiyle birlikte insanların yerine makineler alacaktır. Kişilerin iş yapma süreleri azalacaktır. Kişilerin eğitim ve kültür seviyeleri yükseldikçe, turizm etkinlikleri çok fazla bir şekilde katılımı söz konusu olacaktır. Dünya nüfusunun artmasıyla turizm etkinlikleri artacak, ekonomik büyümede hızlanacaktır. Ticaret ilişkilerinin gelişmesiyle kongre, fuar ve toplantıların turizmin gelişmesindeki önemi artacak ve özellikle kongre turizminin bu büyümedeki payı daha da fazlalaşacaktır. Turizm faaliyetleri, harcanabilir gelir düzeylerindeki artışı sağlayacaktır. Uluslararası sportif faaliyetler de artarak turizm gelirleri de artacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.TURİZM VE BÖLGESEL KALKINMA İLİŞKİSİNİN ANALİZİ

Turizmin ulusal ve bölgesel ekonomi üzerine etkileri daha önceki bölümde özetlendiği gibi birçok çalışmaya konu olmuştur. Ulusal düzeyde çok sayıda çalışma olmasına rağmen turizmin bölgesel etkilerine dair yok denecek kadar az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bunun önemli bir nedeni il düzeyinde gelirlerin (yaklaşık on yıl) TÜİK tarafından hesaplanarak yayınlanmamasıdır. Bölge düzeyinde yeterli ve sağlıklı veri oluşturma zorluğu ise diğer bir etkidir.

Turizmin bölgesel düzeyde etkilerini araştırmak için farklı istatistik ve ekonometrik yöntemler kullanmak mümkündür. Örneğin Bölgesel Girdi-Çıktı Tablolarından sektörün diğer sektörlerle olan ilişkisi ortaya konabilir. Aynı şekilde kapsamlı bir modelle turizmin il ve bölge üzerindeki etkisi araştırılabilir. Ancak daha önce de belirtildiği gibi veri sıkıntısı bu çabaları olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle bu çalışmada az sayıdaki değişkenle turizm ve kalkınma ilişkisi araştırılmaya çalışılmıştır.

3.1. Veriler ve Değişkenler

Bölgesel düzeyde analizler genellikle sağlıklı veri yokluğu nedeniyle detaylı ve kapsamlı yapılamamaktadır. İl düzeyinde özellikle ekonomik veriler analiz yapmaya uygun olmamaktadır. Örneğin il düzeyinde gelirler kesikli seriler halinde ve birbiriyle uyumsuz hesaplama yöntemiyle elde edilmiş verilerden oluşmaktadır. Aynı şekilde sürekli olarak il sayısında görülen artış yeni illerin geçmişe doğru veri setini oluşturmada zorluk çıkarmaktadır. Bu tür nedenlerden dolayı analiz sağlıklı verilere ulaşılan değişkenler ve dönem itibarıyla sınırlı olmaktadır. Bu çalışmada da analiz 2004-2014 dönemine ait ulaşılabilen kişi başına gelir ve toplam geceleme sayısı gibi az sayıdaki değişkene dayanmaktadır. Analizde kullanılan değişkenler ve ilgili açıklamalar şu şekildedir:

Kişi Başına Gelir (KBG): İl düzeyinde kalkınmanın göstergesi olarak il düzeyinde kişi başına gelirler kullanılmıştır. ABD Doları cinsinden 2004-2014 dönemine ait veriler TÜİK'ten sağlanmıştır.

Toplam Geceleme Sayısı (TOP): Turizm ve Belediye Belgeli Konaklama tesislerinden yaralanan yerli ve yabancı turistlerin geceleme sayıları dikkate alınmıştır. 2004-2014 dönemine ait istatistikler TÜİK'ten sağlanmıştır. Yerli ve yabancı turistlerin katkılarına ayrı ayrı incelemek için toplam geceleme sayısı toplam yabancı turist geceleme sayısı ve toplam yerli turist geceleme sayısı olarak ayrıştırılmıştır.

Toplam Yabancı Turist Geceleme Sayısı (TOPYAB): Turizm ve Belediye Belgeli Konaklama tesislerinden yaralanan yabancı turistlerin geceleme sayılarını ifade etmektedir.

Toplam Yerli Turist Geceleme Sayısı (TOPYER): Turizm ve Belediye Belgeli Konaklama tesislerinden yaralanan yerli turistlerin geceleme sayılarını ifade etmektedir.

3.2. Yöntem: Panel Nedensellik Analizi

Panel veri ile yapılan nedensellik analizleri klasik Granger Nedensellik analizinin panel veri yöntemine uyarlanmış biçimleridir. İki değişkenli tahminler panel veri yöntemiyle yapılmakta, ancak tahmin yöntemleri panel verinin yapısıyla ilgili varsayımlardan dolayı farklılaşmaktadır. Katsayıların yatay-kesitlerde homojen olduğu varsayımına dayanan klasik yöntemin dışında, katsayıların yatay-kesitlerde heterojen olmasına izin veren Dumitrescu-Hurlin gibi yöntemler de bulunmaktadır.

Panel veri yönteminde Granger Nedensellik şu biçimi almaktadır:

$$y_{i,t} = \alpha_{0,i} + \sum_{k=1}^n \alpha_{1,i} y_{i,t-k} + \sum_{k=1}^n \beta_{1,i} x_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (3.1)$$

$$x_{i,t} = \alpha_{0,i} + \sum_{k=1}^n \alpha_{1,i} x_{i,t-k} + \sum_{k=1}^n \beta_{1,i} y_{i,t-k} + \varepsilon_{i,t} \quad (3.2)$$

Uygun ekonometrik yöntemle tahmin edilen eşitliklerde ilgili katsayılara uygulanacak Wald testi ile Granger nedensellik araştırılabilir.

3.3. Analiz Sonuçları

İl düzeyinde kişi başına gelirler ile yine il düzeyinde turist geceleme sayısı arasında bir Granger nedensellik ilişkisi olup olmadığı 81 ilin verileri kullanılarak araştırılmıştır. Ancak, turizm doğal güzellik veya tarihi kalıntılar gibi yerel özelliklerden doğrudan etkilendiği için nedensellik analizi

coğrafi bölgeler ayrımı yapılarak tekrar edilmiştir. Böylelikle hem genel olarak Türkiye düzeyinde hem de bölge bölge turizmin ekonomik etkilerini araştırmak da mümkün olmuştur.

3.3.1. Tüm İller

Panel veri zaman boyutu da içerdiğinden Granger nedensellik için gerekli olan durağanlık koşulu panel veri analizlerinde de aranmaktadır. Bu nedenle ilk olarak serilere birim kök testi uygulanmıştır. Tablo 3’de gösterilen sonuçlar nedensellik testine sokulacak serilerin seviyede durağan olduğuna işaret etmektedir. Seviyede durağanlık ise nedensellik analizi gibi kısa dönemli ilişkileri araştırmaya imkân verirken, eş-bütünleşme gibi uzun dönemli ilişkilerin araştırılmasını kısıtlamaktadır.

Tablo 3: Değişkenlere Ait Panel Birim Kök Testi Sonuçları: Tüm İller

Değişken: KBG		Sabitli ve Trendli		
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-21.6691	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-5.6885	0.0000	I(0)
Değişken: TOP				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-14.0133	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-3.3878	0.0004	I(0)
Değişken: TOPYAB				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-13.4232	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-4.0124	0.0000	I(0)
Değişken: TOPYER				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-15.2376	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-3.6808	0.0001	I(0)

*Gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre seçilmiştir.

Tablo 3.’den görüleceği üzere LLC ve IPS panel birim kök testlerinde bütün değişkenler seviyede durağan çıkmaktadır. Değişkenlerin durağan çıkması sağlıklı bir biçimde panel nedensellik testi yapılabileceğine işaret etmektedir. Değişkenlere panel nedensellik analizi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4: Değişkenlere Ait Panel Nedensellik Testi Sonuçları: Tüm İller

Değişkenler: KBG ve TOP				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOP → KBG	4	30.1127	0.0000	TOP → KBG
KBG → TOP	4	11.5765	0.0208	KBG → TOP
Değişkenler: KBG ve TOPYAB				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOPYAB → KBG	4	25.1166	0.0000	TOPYAB → KBG
KBG → TOPYAB	4	11.6943	0.0198	KBG → TOPYAB
Değişkenler: KBG ve TOPYER				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOPYER → KBG	4	36.1989	0.0000	TOPYER → KBG
KBG → TOPYER	4	7.0645	0.1325	Nedensellik Yok

*Gecikme uzunluğu VAR tahminlerinden elde edilen gecikme uzunluğu kriterlerine göre belirlenmiştir..

Tablo 4’de görüleceği üzere toplam geceleme sayısı (TOP) ve toplam yabancı geceleme sayısı (TOPYAB) ile kişi başına gelir (KBG) arasında çift yönlü bir nedensellik tespit edilmiştir. Turizmin ülke ekonomisine katkısına bir işaret olarak görülecek TOP ve TOPYAB’dan KBG’ye olan Granger nedensellik teorik beklentilerle ve literatür özetinde verilen ilgili çalışmalarla uyumludur. Diğer yöndeki nedensellik gelirin artmasıyla turizme yapılan yatırımların artması, bununda turizmi olumlu etkilemesi olarak görülebilir. Tablo 4’de görüldüğü üzere toplam yerli geceleme sayısı (TOPYAB) ile kişi başına gelir arasında (KBG) tek yönlü bir ilişki vardır. Diğer bir deyişle illere gelen toplam yerli turist arttıkça illerin kişi başına geliri olumlu yönde etkilendiği söylenebilir.

3.3.2. Akdeniz Bölgesi

Farklı özelliklere sahip bütün illeri kapsayan analiz sonuçları yukarıda görüldüğü üzere turizmin kalkınma üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Ancak bütün illeri dikkate alan böylesi bir analiz genel ilişkileri gösterecek ve turizm açısından her ilin etkilenme derecesindeki farklılığı göstermeyecektir. Bireysel olarak illerin turizm ve gelirleri arasındaki ilişkiyi veri yokluğu nedeniyle incelemek mümkün olmamıştır. Buna rağmen illeri buldukları coğrafi bölgeler itibariyle sınıflandırarak illerin sahip oldukları farklı özellikleri turizme ve dolayısıyla il gelirlerine etkisini araştırmak mümkündür. Bu amaçla yukarıda bütün iller için gerçekleştirilen analizler coğrafi bölgeler itibariyle de yapılarak analiz derinleştirilmiştir.

İlk olarak turizmde önemli bir bölge olarak Akdeniz Bölgesi ele alınmıştır. Toplam sekiz ilin bulunduğu Akdeniz Bölgesine ilişkin verilere panel birim kök testleri uygulanmış ve sonuçlar Tablo 5’de verilmiştir.

Tablo 5: Değişkenlere Ait Panel Birim Kök Testi Sonuçları: Akdeniz Bölgesi

Değişken: KBG				
Birim Kök Testi	k*	Sabitli ve Trendli Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	0	-6.4533	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	0	-1.7654	0.0387	I(0)
Değişken: TOP				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-4.2387	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-1.3735	0.1415	---
Değişken: TOPYAB				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-4.1449	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-0.8594	0.1925	---
Değişken: TOPYER				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-6.1020	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-1.7020	0.0444	I(0)

*Gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre seçilmiştir.

Tablo 5’de görüleceği üzere ilgili değişkenler genellikle seviyede durağan çıkmışlardır. Özellikle LLC testi bütün değişkenlerin seviyede durağan olduğunu göstermektedir. Durağanlık koşulunu sağlayan değişkenlere panel nedensellik testi uygulanarak sonuçlar Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6: Değişkenlere Ait Panel Nedensellik Testi Sonuçları: Akdeniz Bölgesi

Değişkenler: KBG ve TOP				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOP → KBG	3	18.3921	0.0000	TOP ----> KBG
KBG → TOP	3	8.2283	0.0004	KBG ----> TOP
Değişkenler: KBG ve TOPYAB				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOPYAB → KBG	4	18.6286	0.0000	TOPYAB ----> KBG
KBG → TOPYAB	4	5.4605	0.1410	Nedensellik Yok
Değişkenler: KBG ve TOPYER				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOPYER → KBG	3	15.6199	0.0000	TOPYER ----> KBG
KBG → TOPYER	3	2.7445	0.4327	Nedensellik Yok

*Gecikme uzunluğu VAR tahminlerinden elde edilen gecikme uzunluğu kriterlerine göre belirlenmiştir.

Tablo 6.’da görüleceği üzere TOP ve KGB arasında çift yönlü, TOPYAB ve TOPYER ile KBG arasında tek yönlü Granger nedensellik bulunmaktadır. Diğer bir deyişle toplam geceleme sayısı Akdeniz Bölgesinde illerin gelirlerinde önemli bir etkidir. Yerli ve yabancı geceleme sayılarından kişi başına gelirlere olan tek yönlü Granger nedensellik ise, illerin gelirlerinde yerli olsun yabancı

olsun turistlerin önemli bir etkisinin olduğuna işaret etmektedir. Elde edilen sonuçlar turizmin ekonomik açıdan önemli olduğu bir bölgede beklentileri doğrular niteliktedir.

3.3.3. Karadeniz Bölgesi

Coğrafi bölgelerde ikinci olarak 16 ilin bulunduğu Karadeniz Bölgesi ele alınmıştır. Bölgeye ilişkin değişkenlere birim kök testleri yapılmış ve sonuçları Tablo 7.'de sunulmuştur.

Tablo 7: Değişkenlere Ait Panel Birim Kök Testi Sonuçları: Karadeniz Bölgesi

Değişken: KBG		Sabitli ve Trendli		
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-9.8928	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-2.3519	0.0093	I(0)
Değişken: TOP		Sabitli ve Trendli		
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-7.5434	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-1.3547	0.0878	I(0)
Değişken: TOPYAB		Sabitli ve Trendli		
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-5.9072	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-2.2284	0.0129	I(0)
Değişken: TOPYER		Sabitli ve Trendli		
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-6.4867	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-0.9529	0.1705	---

*Gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre seçilmiştir.

Tablo 7'de görüleceği üzere değişkenler seviyede durağan çıkmışlardır. Yalnızca TOPYER değişkeni IPS testinden istenen sonucu vermemiştir. Ancak LLC testi değişkenlerin seviyede durağan olduğunu göstermektedir. Durağanlık koşulunu sağlayan değişkenlere panel nedensellik testi uygulanarak elde edilen sonuçlar Tablo 8'de sunulmuştur.

Tablo 8: Değişkenlere Ait Panel Nedensellik Testi Sonuçları: Karadeniz Bölgesi

Değişkenler: KBG ve TOP				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOP → KBG	3	9.8298	0.0201	TOP -----> KBG
KBG → TOP	3	3.7229	0.2930	Nedensellik Yok
Değişkenler: KBG ve TOPYAB				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOPYAB → KBG	4	13.5852	0.0087	TOPYAB -----> KBG
KBG → TOPYAB	4	3.5979	0.4631	Nedensellik Yok
Değişkenler: KBG ve TOPYER				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOPYER → KBG	4	18.4487	0.0010	TOPYER → KBG
KBG → TOPYER	4	9.0639	0.0527	KBG → TOPYER

*Gecikme uzunluğu VAR tahminlerinden elde edilen gecikme uzunluğu kriterlerine göre belirlenmiştir.

Tablo 8’de görüleceği üzere Karadeniz Bölgesinde de toplam geceleme sayısı il gelirlerinin Granger nedenidir. Diğer bir deyişle turizm Karadeniz bölgesinde de ekonomik açıdan önemli bir değişkendir. Yerli ve yabancı geceleme sayıları ile kişi başına gelir arasındaki nedensellik bölgeye hem yerli hem de yabancı turizmin etkisini göstermektedir.

3.3.4. Marmara Bölgesi

Ekonomik açıdan önemli bir bölge olan Marmara Bölgesi 10 ilden oluşmaktadır. Bölgeye ilişkin değişkenlere panel birim kök testi uygulanmış ve sonuçlar Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9: Değişkenlere Ait Panel Birim Kök Testi Sonuçları: Marmara Bölgesi

Değişken: KBG		Sabitli ve Trendli		
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-7.5981	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-1.5434	0.0614	I(0)
Değişken: TOP				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-5.8180	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-1.6121	0.0535	I(0)
Değişken: TOPYAB				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-3.0571	0.0011	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-0.2237	0.4905	---
Değişken: TOPYER				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-6.2045	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-1.7161	0.0431	I(0)

*Gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre seçilmiştir.

Tablo 9’da görüleceği üzere Marmara Bölgesinin değişkenleri seviyede durağan çıkmışlardır. Yalnızca TOPYAB değişkeni IPS testinde durağan çıkmamıştır. LLC ve IPS testlerinden bütün değişkenlerin seviyede durağan olduğu sonucuna varabiliriz. Diğer bölgelerde olduğu gibi değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için panel nedensellik analizi uygulanarak sonuçlar Tablo 10’da sunulmuştur.

Tablo 10: Değişkenlere Ait Panel Nedensellik Testi Sonuçları: Marmara Bölgesi

Değişkenler: KBG ve TOP				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOP → KBG	4	13.4419	0.0093	TOP ----> KBG
KBG → TOP	4	5.6230	0.2291	Nedensellik Yok
Değişkenler: KBG ve TOPYAB				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOPYAB → KBG	4	10.7768	0.0292	TOPYAB → KBG
KBG → TOPYAB	4	11.6881	0.0198	KBG → TOPYAB
Değişkenler: KBG ve TOPYER				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOPYER → KBG	3	6.8424	0.0771	TOPYER ----> KBG
KBG → TOPYER	3	3.8164	0.2820	Nedensellik Yok

*Gecikme uzunluğu VAR tahminlerinden elde edilen gecikme uzunluğu kriterlerine göre belirlenmiştir..

Tablo 10'dan görüleceği üzere toplam geceleme sayısı, toplam yerli-yabancı geceleme sayısı ile kişi başına gelirler arasında Granger nedensellik bulunmaktadır. Diğer bir deyişle, ekonomik açıdan gelişmiş bir bölge olan Marmara Bölgesinde turizmde önemli etken olarak kendini göstermektedir.

3.3.5. Ege Bölgesi

8 ilden oluşan Ege Bölgesi özellikle İzmir Aydın ve Muğla ilinde bulunan turistik yerleri ile bilinmektedir. Ege Bölgesinin değişkenlerine yine panel birim kök testleri uygulanmış ve sonuçlar 11'de verilmiştir.

Tablo 11: Değişkenlere Ait Panel Birim Kök Testi Sonuçları: Ege Bölgesi

Değişken: KBG		Sabitli ve Trendli		
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-6.4271	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-1.7064	0.0440	I(0)
Değişken: TOP				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-3.9005	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-1.3087	0.0953	I(0)
Değişken: TOPYAB				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-2.3610	0.0091	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-0.6317	0.2638	---
Değişken: TOPYER				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-5.7264	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-1.8745	0.0304	I(0)

*Gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre seçilmiştir.

Tablo 11'den görüleceği üzere Ege Bölgesinin değişkenleri genellikle seviyede durağan çıkmışlardır. Ancak TOPYAB değişkeni IPS testinde durağan çıkmamıştır. Yine de LLC ve IPS testlerinden bütün değişkenlerin seviyede durağan olduğu sonucuna varabiliriz. Diğer bölgelerde olduğu gibi değişkenler arasındaki ilişkileri incelemek için Ege Bölgesine de panel nedensellik analizi uygulanarak sonuçlar Tablo 12'de sunulmuştur.

Tablo 12: Değişkenlere Ait Panel Nedensellik Testi Sonuçları: Ege Bölgesi

Değişkenler: KBG ve TOP				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOP → KBG	3	2.2221	0.5277	Nedensellik Yok
KBG → TOP	3	0.9880	0.8041	Nedensellik Yok
Değişkenler: KBG ve TOPYAB				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOPYAB → KBG	3	2.9148	0.4049	Nedensellik Yok
KBG → TOPYAB	3	2.1228	0.5473	Nedensellik Yok
Değişkenler: KBG ve TOPYER				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOPYER → KBG	3	1.8223	0.6101	Nedensellik Yok
KBG → TOPYER	3	2.8793	0.4106	Nedensellik Yok

*Gecikme uzunluğu VAR tahminlerinden elde edilen gecikme uzunluğu kriterlerine göre belirlenmiştir..

Tablo 12’de görüleceği üzere beklentilerin aksine Ege Bölgesinde turist geceleme sayıları ile kişi başına gelirler arasında herhangi bir Granger nedensellik sonucuna ulaşılamamıştır. Bu sonucun ortaya çıkmasında İzmir, Aydın ve Muğla gibi kıyı illerinin yanı sıra, Afyonkarahisar, Uşak ve Kütahya gibi kıyıyı olmayan iç bölgelerinde aynı veri setinde olmasından kaynaklanacağı gibi, panel verideki zaman ve yatay-kesit boyutunun kısa olması da etkili olmuş olabilir.

3.3.6. İç Anadolu Bölgesi

13 ilden oluşan İç Anadolu Bölgesi turizm açısından belirli çekim noktalarına sahip olsa da diğer kıyı bölgeleri gibi cazibe merkezi olarak görülmemektedir. Turizmin İç Anadolu bölgesinde önemli bir değişken olup olmadığını araştırmak açısından nedensellik testinin sonuçları bir ipucu sağlayacaktır. Öncelikle bölgeyle ilişkin değişkenlerin birim kök testleri yapılmış ve sonuçlar Tablo 13.’de sunulmuştur.

Tablo 13: Değişkenlere Ait Panel Birim Kök Testi Sonuçları: İç Anadolu Bölgesi

Değişken: KBG		Sabitli ve Trendli		
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-8.7451	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-2.2447	0.0235	I(0)
Değişken: TOP				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-6.2792	0.000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-2.0410	0.0206	I(0)
Değişken: TOPYAB				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-8.3417	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-2.7479	0.0030	I(0)
Değişken: TOPYER				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-5.5049	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-1.5185	0.0644	I(0)

*Gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre seçilmiştir.

Tablo 13.'de görüleceği üzere gerek LLC gerekse IPS testleri tüm değişkenlerin seviyede durağan olduğuna işaret etmektedir. Bu nedenle doğrudan panel nedensellik analizine geçilmiş ve sonuçlar Tablo 14.'de sunulmuştur.

Tablo 14: Değişkenlere Ait Panel Nedensellik Testi Sonuçları: İç Anadolu Bölgesi

Değişkenler: KBG ve TOP				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOP → KBG	4	16.3218	0.0026	TOP → KBG
KBG → TOP	4	9.3577	0.0526	KBG → TOP
Değişkenler: KBG ve TOPYAB				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOPYAB → KBG	3	0.6216	0.8914	Nedensellik Yok
KBG → TOPYAB	3	3.1838	0.3641	Nedensellik Yok
Değişkenler: KBG ve TOPYER				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOPYER → KBG	4	16.3504	0.0026	TOPYER → KBG
KBG → TOPYER	4	2.3385	0.6738	Nedensellik Yok

*Gecikme uzunluğu VAR tahminlerinden elde edilen gecikme uzunluğu kriterlerine göre belirlenmiştir.

Tablo 14'de görüleceği üzere İç Anadolu Bölgesinde de turizm ekonomik açıdan önemli bir değişkendir. Ancak toplam yabancı geceleme sayısı ile kişi başına gelir arasında Granger nedensellik olmaması, yabancı turizmin bölgeye önemli bir katkısının olmadığına işaret ederken, yerli turist geceleme sayısı ile kişi başına gelir arasındaki nedensellik daha çok yerli turizmin bölgenin gelirini etkilediğini göstermektedir.

3.3.7. Doğu Anadolu Bölgesi

Toplam 14 ilin bulunduğu Doğu Anadolu Bölgesi turizm açısından dezavantajlı bir konumdadır. Bölgeye ilişkin değişkenlere birim kök testleri uygulanmış ve sonuçlar Tablo 15’de sunulmuştur.

Tablo 15: Değişkenlere Ait Panel Birim Kök Testi Sonuçları: Doğu Anadolu Bölgesi

Değişken: KBG		Sabitli ve Trendli		
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	0	-8.3864	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	0	-2.4371	0.0074	I(0)
Değişken: TOP				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-5.0703	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-1.4736	0.0703	I(0)
Değişken: TOPYAB				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-8.6467	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-2.7502	0.0158	I(0)
Değişken: TOPYER				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-4.8234	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-1.2367	0.1081	---

*Gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre seçilmiştir.

Tablo 15’de görüleceği üzere tüm değişkenler seviyede durağan görülmektedir. Sadece TOPYER değişkeni IPS testinde az bir farkla seviyede durağan çıkmamıştır. Yine de LLC ve IPS sonuçlarından bütün değişkenlerin seviyede durağan olduğuna karar verebiliriz. Panel nedensellik analizine ilişkin sonuçlar ise Tablo 16’da verilmiştir.

Tablo 16: Değişkenlere Ait Panel Nedensellik Testi Sonuçları: Doğu Anadolu Bölgesi

Değişkenler: KBG ve TOP				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOP → KBG	3	7.2976	0.0630	TOP → KBG
KBG → TOP	3	0.6154	0.8929	Nedensellik Yok
Değişkenler: KBG ve TOPYAB				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOPYAB → KBG	3	2.3471	0.5036	Nedensellik Yok
KBG → TOPYAB	3	2.1662	0.5336	Nedensellik Yok
Değişkenler: KBG ve TOPYER				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOPYER → KBG	3	7.3167	0.0625	TOPYER → KBG
KBG → TOPYER	3	0.4975	0.9194	Nedensellik Yok

*Gecikme uzunluğu VAR tahminlerinden elde edilen gecikme uzunluğu kriterlerine göre belirlenmiştir.

Tablo 16’da görüleceği üzere turizm Doğu Anadolu Bölgesi açısından da önemli bir etkidir. Ancak tablo sonuçları turizmdeki etkinin yabancı turistten çok yerli turistten kaynakladığına işaret etmektedir. Çünkü toplam yerli geceleme sayısı ile kişi başına gelir arasında Granger nedensellik ilişkisi varken, toplam yabancı geceleme sayısı ile kişi başına arasında böyle bir ilişki saptanamamıştır.

3.3.8. Güneydoğu Anadolu Bölgesi

9 ilden oluşan Güneydoğu Anadolu Bölgesi turizm açısından oldukça dezavantajlı bir durumdadır. Bölgedeki sosyo-ekonomik sorunlar turizmin gelişmesine imkân tanımadığı gibi, bölge uluslararası gelişmelerden de olumsuz yönde etkilenmektedir. Bölgeye ilişkin değişkenlerin birim kök testi sonuçları Tablo 17’de sunulmuştur.

Tablo 17: Değişkenlere Ait Panel Birim Kök Testi Sonuçları: Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Değişken: KBG		Sabitli ve Trendli		
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	0	-8.3661	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	0	-3.1284	0.0009	I(0)
Değişken: TOP				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-4.0774	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	0.1078	0.5430	---
Değişken: TOPYAB				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-2.0723	0.0191	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-0.9518	0.1706	---
Değişken: TOPYER				
Birim Kök Testi	k*	Test İstatistiği	Olasılık	Sonuç
Levin, Lin ve Chu <i>t</i>	1	-6.3435	0.0000	I(0)
Im, Peseran ve Shin <i>W</i>	1	-1.0763	0.1409	---

*Gecikme uzunluğu Schwarz Bilgi Kriterine göre seçilmiştir.

Tablo 17’de görüleceği üzere LLC test sonuçları değişkenlerin seviyede durağan olduğunu gösterirken, IPS sonuçları (KBG Hariç) değişkenlerin durağan olmadığına işaret etmektedir. Ancak LLC sonuçları esas alınarak değişkenlerin seviyede durağan oldukların karar verilebilir. Panel nedensellik sonuçları ise Tablo 18’de verilmiştir.

Tablo 18: Değişkenlere Ait Panel Nedensellik Testi Sonuçları: Güneydoğu Anadolu Bölgesi

Değişkenler: KBG ve TOP				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOP → KBG	3	6.0595	0.1087	Nedensellik Yok
KBG → TOP	3	0.1949	0.9784	Nedensellik Yok
Değişkenler: KBG ve TOPYAB				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOPYAB → KBG	3	5.1811	0.1590	Nedensellik Yok
KBG → TOPYAB	3	5.4467	0.1419	Nedensellik Yok
Değişkenler: KBG ve TOPYER				
Granger Nedensellik	k*	Wald İstatistiği (X^2)	Olasılık	Sonuç
TOPYER → KBG	3	6.4320	0.0924	TOPYER → KBG
KBG → TOPYER	3	0.5271	0.9129	Nedensellik Yok

*Gecikme uzunluğu VAR tahminlerinden elde edilen gecikme uzunluğu kriterlerine göre belirlenmiştir.

Tablo 18’de görüleceği üzere Güneydoğu Anadolu Bölgesinde turizmin kişi başına etkisi oldukça sınırlıdır. Toplam ve yabancı geceleme sayısı ile kişi başına gelir arasında Granger nedensellik ilişkisi bulunmamaktadır. Sadece toplam yerli geceleme sayısı ile kişi başına gelir arasında tek yönlü bir nedensellik bulunmaktadır. Özetle, turizmin Güneydoğu Anadolu Bölgesinde (yerli turizmin etkisi dikkate alınmadığı takdirde) önemli bir etkisinin olmadığı sonucuna varılabilir.

Uygulama sonuçları turizmin yerel ekonomiler üzerinde önemli etken olduğunu göstermektedir. Tablo 19’da gösterilen genel sonuçlara bakıldığında şu sonuçlar çıkarılabilir:

Tablo 19: Nedensellik Testi Sonuçları Toplu Gösterim

Bölgeler	Toplam T.G. → KBG	Yabancı T.G →KBG	Yerli T.G. →KBG
Türkiye (Tüm İller)	Nedensellik Var	Nedensellik Var	Nedensellik Var
Akdeniz Bölgesi	Nedensellik Var	Nedensellik Var	Nedensellik Var
Karadeniz Bölgesi	Nedensellik Var	Nedensellik Var	Nedensellik Var
Marmara Bölgesi	Nedensellik Var	Nedensellik Var	Nedensellik Var
Ege Bölgesi	Nedensellik Yok	Nedensellik Yok	Nedensellik Yok
İç Anadolu Bölgesi	Nedensellik Var	Nedensellik Yok	Nedensellik Var
Doğu Anadolu Bölgesi	Nedensellik Var	Nedensellik Yok	Nedensellik Var
Güneydoğu Anadolu	Nedensellik Yok	Nedensellik Yok	Nedensellik Var

1-Genel olarak turizm gerek ulusal gerek bölgesel düzeyde önemli bir değişkendir.

2-Yabancı turistler deniz kıyısı bulunan bölgelerde (illerde) önemli bir etken iken, yabancı turistlerin katkısı denize kıyısı olmayan iç bölgelerde giderek azalmaktadır.

3-Yerli turizm hem ulusal hem de bölgesel düzeyde önemli bir değişkendir.

SONUÇ

Turizm, sürekli bir döngü içerisinde. Turizm insan davranışlarının ve alışkanlıklarının doğrudan yansıdığı bir sektör olarak bilinmektedir. Son yıllarda ülkemizde turizm talebinde ciddi değişimler yaşanmıştır. Birçok farklı turizm çeşitliliği artmıştır. Artık ülkelerin çoğunda turizm sadece beş yıldızlı oteller ya da deniz kum güneş kavramından ibaret olmamaktadır. Bir yandan eğitim, kültür, turistik kitlenin demografik yapısında yaşanan olumlu değişimler, diğer tarafından da çevresel değerler, çevre bilinci gibi kavramların önem kazandığı turistik faaliyetler turizmi etkilemektedir. Tüm ülkeler tarafından turizm büyük önem arz etmektedir. Çünkü turizm kısa vade de, hızlı bir şekilde, ülkeye veya bölgeye hızlı kalkındırma imkânları sunmaktadır. Bu nedenle uluslararası turizm git gide yaygınlaşmıştır. Uluslararası turizm, hem yeni iş imkânları, hem döviz kazandırma açısından birçok ülke için öncelikli hale gelmiştir. Turizm sektörü, ekonomideki diğer sektörlerin gelişmesine de büyük katkı sağlamaktadır. Tüm sektörlerin gelişmesi ekonomiyi geliştirmektedir. Ekonominin gelişmesiyle yeni ihtiyaçlar ortaya çıkmakta ve turizm sektöründe yeni hizmet anlayışları yeni ihtiyaçların giderilmesi adına diğer sektörlerdeki üretim düzeyleri de bu gelişmeyle paralel ilerlemektedir. Türkiye’de turizmle ilgili faaliyetler çok eskilere dayanmaktadır. Ancak esas itibarıyla Cumhuriyet’ten sonraki dönemlerde daha da ivme kazanmıştır. Günümüzde de turizm önemli bir gelir kaynağı olarak görülmektedir. Özellikle bölgesel dengesizliklerin kısa vadede ortadan kaldırılması ya da en aza indirilmesi adına öncelikli tercih edilen çözüm yollarındandır. Bölgesel kalkınmadan kast edilen, ülkedeki şehirlerin ekonomik refahının yükseltilmesi, yaşam kalitesinin artırılması için yerel dinamiklerin harekete geçirilmesidir. Bu yerel dinamikler şehirlerin fiziki, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanda sürdürülebilir kalkınma ilkelerine uygun olarak gelişmesine imkân vermek ve bölgesel bakımdan ekonomik kapasitenin oluşturulmasını sağlamaktadır. Turizm ile şehirlerde kaliteli istihdam olanakları ve özel girişimler yaratmak daha hızlı ve kolaydır. Dışarıdan yeni yatırımların çekilmesi, dışa bağımlılığımızı azaltacaktır. Ekonomik ve istihdam yapısında çeşitliliğin sağlanması, kendi kendine yeterli olan ekonomilerin yapısının oluşturulması, bölgesel kalkınmanın sağlanmasını mümkün kılacaktır. Küresel ve ulusal ekonomide yaşanan turizmden kaynaklı hareketlilik, hem diğer sektörlerde istihdamı arttıracak hem de diğer sektörlerin üretimini de olumlu etkileyecektir. Bölgesel ekonomi, insan ve doğal kaynakların gizli gücünü en etkin bir şekilde kullanmakta ve ekonomik üstünlüğün ve rekabetin gücünü arttırmaktadır. Dışlanmış olan sektörlerin, bölgesel ekonomiye katılımlarını desteklemekte ve bölgesel ekonomik kalkınmadaki getirilerinden yararlanmaktadır.

Turizm, tüm sektörlerin verimli çalışmasını, bölgelerin altyapısının iyileşmesine yardımcı olmaktadır. Bölgesel ekonomilerde bölgenin kendine özgü ürünlerinin ve kaynaklarının daha iyi değerlendirilmesi ve pazarlanması, yeni fırsatların yakalanması bölgesel dengesizliği azaltmaktadır.

Turizm sektörü özellikle, ihtiyaç duyulan yabancı döviz kazancını yaratmaktadır. Bu kazancın tabana yayılmasını sağlamak ve her kesim bundan olumlu yönde etkilenmektedir. Turizm sayesinde bölgeler arasında yaşanan dengesizlikler azaltılarak, istihdam olanakları daha kısa vade de arttırılmakta, yeni iş fırsatlarının yaratıldığı en zengin alan olarak kabul edilmektedir. Dünya’da ve ülkemizde bölgesel kalkınma ve turizmin arasındaki olumlu ilişkisi adına birçok literatür çalışmaları yapılmıştır. Bu çalışmalarda görülmektedir ki; bölgesel kalkınma ile turizm arasında olumlu yönde bir ilişki vardır. Nitekim bu çalışmada da turizm gerek ulusal gerek bölgesel düzeyde önemli bir değişken olduğu, yabancı turistler deniz kıyısı bulunan bölgelerde yerli turizm daha çok iç bölgelerde önemli bir değişken olduğu saptanmıştır.

Turizm bütün sektörleri olumlu yönde etkilemektedir. Ekonomik kalkınmayı desteklemektedir. Bölgesel eşitsizliği düzeltmektedir. Turizm sadece yabancı turist olarak algılanmamalı, aynı zamanda yerel halkında turist olarak algılanması ve turizme yabancı turist kadar katkısının olacağı çalışmalarda görülmüştür. Yerli turistinde bölgesel kalkınmaya destek olduğu vurgulanmaktadır. Bu nedenle turizm paha biçilemez bir mal ve hizmet olarak kabul edilmekte, her zaman geliştirilmesi gerekmektedir. Bu gelişimin sağlanması için ülkeler ve bölgeler kendi bölgelerinin turizm yapılarını koruyacak, geliştirecek politikaları oluşturmalı ve bir an önce uygulamalıdır. Turizm potansiyel varlıkların bu oluşturulacak turizm politikaları ile etkin kullanımını ve korunmasına imkân sağlayacaktır. Bu nedenle önemli olan doğru turizm politikaları ile turizmin genişlemesini sağlamaktır. Bu sayede hem bölgesel kalkınmayı sürekli hale getirmek ve ülkenin ekonomik büyümesinin sürdürülebilirliğini sağlamak söz konusu olacaktır. Önemli olan uzun vade de, kalıcı, sürekli bir bölgesel kalkınma, turizm ortamı ve büyümeyi sistemini oturtmak ve turizm politikalarıyla turizm sektörünü koruma altına almaktır. Gelişmekte olan ülkelerde turizm önemli bir döviz kaynağı olmasının dışında yerel ekonomilere katkıları olan bir faaliyettir. Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de turizm hem ulusal hem de bölgesel ekonomileri olumlu yönde etkilemektedir. Uygulama sonuçları turizmin yerel ekonomiler üzerinde önemli etken olduğunu göstermektedir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Ağaoğlu, Osman, Kemal, (1991), **Türkiye’de Turizm Eğitimi ve Etkinliği**, MPM Yay., 439, Ankara.
- Akan, Yusuf, Işık, Cem, Arslan, İbrahim, (2009), “The Impact of Tourism on Economic Growth: The Case of Turkey”, **Journal of Tourism, IX**, Ataturk University - Economics Department.
- Akiş, Elife (2011), “Küreselleşme Sürecinde Bölgesel Kalkınma Yaklaşımındaki Gelişmeler ve Bölgesel Kalkınma Ajansları”, **İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi**, (44), 237-256.
- Akoğlan Meryem ve Fermani, Maviş (1998), **Genel Turizm Bilgisi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Akpınar, Rasim, Kamil, Taşcı ve Mehmet Emin Özsan (2011), **Teoride ve Uygulamada Bölgesel Kalkınma Politikaları**, Ekin Yayınları, Bursa.
- Archer, Brian (1977), **Tourism Multipliers**, The State of The Art. Occasional Papers in Economics 9, Bangor
- Atak, Alper (2011), “Bölgesel Kalkınma ve Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları”, Yüksek Lisans Tezi, **Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü**, İstanbul
- Aydemir, Cahit ve İlhan Karakoyun (2011), **Yeni Bölgesel Kalkınma Yaklaşımı ve Kalkınma Ajansları Karacadağ Kalkınma Ajansı Örneği**, Ekin Yayınları, Bursa.
- Bahar, Ozan (2007), **Bölgesel Kalkınmada Turizm Sektörünün Ekonomik Açından Yeri ve Önemi**, Muğla Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 19, Muğla.
- Barutçugil, İsmet (1984), **Turizm İşletmeciliği**, Uludağ Üniversitesi Basım Evi, Bursa.
- Başer, Nuri, Erkin (2002), **Teknolojik İlerlemeye Dayalı Kentsel Kalkınma Yaklaşımı: İzmir Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi SBE, İzmir.
- Başkaya, Fikret (1994), **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, İmge Kitabevi, Ankara.
- Batı Kalkınma Ajansı (2011), **Golf Turizmi Sektör Raporu**, <http://www.baka.org.tr/uploads/1303486414GOLF-KATALOG--TURKCE-SON.pdf>.
- Becerem, E. (2003), “Bölgesel Kalkınma Analizlerinde Değişim Payı (ShiftShare) Yaklaşımı”, **Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, 8 (3): 3-27, Isparta.

- Berber, Şakir (2003), “Sosyal Değişme Katalizörü Olarak Turizm ve Etkileri”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 205-222.
- Braden, Paul, Louse, Wiener (1980), **Bringing Travel Ekonomisindeki Yeri**, Beta Basım Yayım Dağıtım Arş. İstanbul.
- Christian, Rogerson, (2015), **Tourism And Regional Development: The Case Of South Africa’s Distressed Areas**, *Development Southern Africa*, 32, 3, 277–291, <http://dx.doi.org/10.1080/0376835X.2015.1010713>
- Chyi-lyi (Kathleen), Liang, Rong, Guo Qingbin, Wang (2004), **Impact of Market-Oriented Policies on China’s International Tourism and Regional Economic Development**.
- Collins, Michael and Baum, Tom (1995), **Island Tourism**, Wiley, Chishester:
- Curić, Zoran, Nikola Glamuzina, Vuk Tvrtko Opačić (2012), “Contemporary Issues in the Regional Development of Tourism in Croatia”, **Hrvatski Geografski Glasnik** 74/1, 19 – 40.
- Çakırkaya, Emin (1994), **İstanbul’daki 5 Yıldızlı Lüks Şehir Otellerinde Tasarımın Gelişimi Üzerine Bir Araştırma**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Çavuş, Ahmet, Altaş, Taner, Zaman, Nilgün, (2015), “Türkiye’nin Kış Turizmi Koridorunda Yeni Bir Kış Turizm Merkezi, Konaklı”, **Marmara Coğrafya Dergisi**, 31, İstanbul.
- Çeken, Hüseyin (2003), **Küreselleşme, Yabancı Sermaye ve Türkiye Turizmi**, Değişim Yayınları, İstanbul.
- Çeken, Hüseyin, Karadağ, Levent, Dalgın, Taner (2007), “Kırsal Kalkınmada Yeni Bir Yaklaşım Kırsal Turizm ve Türkiye’ye Yönelik Teorik Bir Çalışma”, **Artvin Çoruh Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi**, 8 (1), 1-14
- Çetiner, Ertuğrul (1998), **Turizmde Bölgesel Kalkınma Verimlilik ve Kaynakların Etkin Kullanımı**, 1. Turizm Şurası, Turizm Bakanlığı, Ankara.
- Dawkins, Casey (2003), “Regional Development Theory: Conceptual Foundations, Classic Works, and Recent Developments [Elektronik Sürüm]”, **Journal of Planning Literature**: 18(2), 131-172.
- Değer, Kemal (2003), **Yerel Ekonomik Kalkınmanın Dinamikleri**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum
- Dieke, Peter (1993), “Tourism In The Gambia”, **Some Issues In Development Policy Economy**, Tourism Economics.
- Dinler, Zeynel (2012), **Bölgesel İktisat**, 9.Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa.

- Doğan, Bahar, Burtan (2011), “Kalkınma İktisadının XX. Yüzyıldaki Gelişim Süreci, İktisat Politikalarına Etkisi ve Son On Yıllık Konjonktürün Disiplinin Geleceğine Olası Etkiler” **Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 22, Kocaeli.
- Doğaner, Suna (2001). **Türkiye Turizm Coğrafyası**, Çantay Kitabevi, İstanbul.
- Durgun, Ayşe (2006), **Bölgesel Kalkınmada Turizmin Rolü: Isparta Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Eralp, Ziya (1983), **Genel Turizm**, Ankara Üniversitesi Basın Yayın Yüksekokulu Yayınları, Ankara.
- Erkut, Gülden, Gönül, Dilcu (2010), **Türkiye’de ve Dünya’da Bölge Planlama Politikalarının Evrimi ve İzmir Kalkınma Ajansı Deneyiminden Yansıyanlar. İçinde: Türkiye’de Bölgesel Kalkınmanın Yeni Örgütleri: Kalkınma Ajansları**, ed. Birol Akgül ve Nisfet Uzay, Ekin Yayınevi, Bursa.
- Ersöz, Filiz (2009), “Avrupa İnovasyon Göstergeleri (EIS) Işığında Türkiye’nin Konumu”, **İTÜ Dergisi**, 6(1), 3-16, İstanbul.
- Goceva, Vesna, Angelova, Biljana (2013), “Regional Development Through The Use Of The Potentials For Rural Tourism Udc”, **Economic Development**, 9-22.
- Goeldner, C. R. Ritchie, J. R. B. ve McIntosh, R. W. (2000), **Tourism: Principles, Practices, Philosophies**, New Jersey.
- Hacıoğlu, Necdet Bayram Şahin, Mesut Bozkurt (2017), **Genel Turizm**, Paradigma Akademi Yayınları, Edirne.
- Hacıoğlu, Necdet, Şahin, Bayram, Bozkurt, Mesut (2017), **Genel Turizm**, Paradigma Akademi Yayınları, Edirne.
- Han, Ergül, Kaya, Ayten, Ayşe (2006), **Kalkınma Ekonomisi-Teori ve Politika**, Nobel Yayıncılık 1033. Ankara.
- Hançe, Şükran, Gülşen (2016), **Bölgesel Kalkınma Açısından Yerel Halkın Turizme Bakış Açısı: Diyarbakır Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Hudman, Lloyd ve Jackson, Richard (1999), **Geography of Travel & Tourism**, Delmar Publishing, New York
- İçli, Gönül (2002), “Türk Modernleşme Sürecinin Günümüzdeki Yönelimi”, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 26 (2): 245-254.
- İçöz, Orhan, Kozak, Metin (1998), **Turizm Ekonomisi**, Turhan, Kitabevi, Ankara.
- İn Macao: The Community Leader Perspective”, **Journal of Sustainable Tourism**, 20 (5),737–755.

- İncekara, Ahmet (2001), **Anadolu’da Yeni Turizm Olanakları ve Bölgesel Kalkınmadaki Yeri**, İTO Yayınları, İstanbul.
- İşevi, Semih ve Çelme, Bilgi (2005), “Bilgi Çağında Yeni Hazine: Entellektüel Sermaye ile Rekabeti Yakalamak”, **Bilgi Dünyası**, 6 (2): 251-257.
- Jafari, Jafar (2003), **Encyclopedia of Tourism**, Routledge, New York.
- Kar, Muhsin ve Taban, Sami (2005), “İktisadi Gelişmenin Temel Dinamikleri ve Kaynakları”, **Kalkınma Ekonomisi Seçme Konular**, edt. Muhsin KAR ve Sami Taban, Ekin Kitabevi, Ankara.
- Kasman, Saadet ve Kasman, Adnan (2004), “Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Eş bütünleşme ve Nedensellik İlişkisi”, **İktisat İşletme ve Finans Dergisi**, 220.
- Kıratoğlu, Emrah (2015), **Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Bölgesel Kalkınma Politikaları ve Kalkınma Ajanslarının Önemi: Karacadağ Kalkınma Ajansı**, Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.
- Kozak, Nazmi, Kozak, Meryem ve Kozak, Metin (2011), **Genel Turizm İlkeler Kavramlar**, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Künü, Serkan, Hopoğlu, Sertaç, vd, (2015), “Turizm ve Bölgesel Kalkınma Arasındaki İlişki: Doğu Karadeniz Bölgesi Üzerine Bir İnceleme”, **Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 7, Iğdır.
- Mc Lean, D. J. Hurd, A. R. ve Rogers, N. B. (2008), **Kraus Recreation and Leisure in Modern Society**, Jones and Bartlett Publishing, Boston.
- Monica, Boldea, Lavrits, Patrick, Dragoi Ionut (2010), “Regional Economic Growth Through Tourism. The Case Of Region West Annals of the University of Oradea”, **Economic Science Series is the property of Annals of the University of Oradea**, FEAA, Universitatea de Vest, Timisoara
- Öztürk, Yüksel ve Yazıcıoğlu, İrfan (2002), **Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Alternatif Turizm Faaliyetleri Üzerine Teorik Bir Çalışma**, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Turizm Fakültesi, Ankara.
- Palabıyık, Sena (2009), **Geleneksel ve Yeni Kalkınma Kuramlarının Analizi: Türkiye Örneği**, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Park, D. B., Lee, H. J., Yoon, Y. S. (2014), “Understanding The Benefit Sought By Rural Tourists And Accommodation Preferences: A South Korea Case”, **International Journal Ofvtourism Research**, 16(3), 291–302.
- Pehlivan, Osman.(2009), **Kamu Maliyesi**, Derya Kitabevi, Trabzon.

- Pembegül, Çakır (2002), “Turizm Sektörünün İstihdam Yapısı ve Sorunları”, **Eskişehir Anadolu Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, XVIII, 1- 2, 195-202.
- Rızaoğlu, Bahattin (2004), **Turizm ve Toplumsallaşma**, Detay Yayınları, Ankara.
- Roberts, C. M., and J. P. Hawkins (2000), **Fully-protected marine reserves: A guide**, Washington and York.
- Saayman, A., Saayman, M., Gyekye, A. (2014), “Perspectives On The Regional Economic Value Of A Pilgrimage”, **International Journal of Tourism Research**, 16(4), 407–414.
- Sales, H. P. (1959), **Travel and Tourism Encyclopaedia: With Special Reference to Travel Agency Operation**, Blandford Yayınları, New York.
- Selçuk, G.N., ve Çatal M.F. (2007), “Turizmin Erzurum Ekonomisi İçin Önemi”, **EKEV Akademi Dergisi**, 11, 31.
- Sevinç, Haktan (2011), “Bölgesel Kalkınma Sorunsalı: Türkiye’de Uygulanan Bölgesel Kalkınma Politikaları”, **Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi**, 6(2), s.35-54.
- Seyidoğlu, Halil (2003), **Uluslararası İktisat Teori Politika ve Uygulama**, Geliştirilmiş 15. Baskı, Güzem Can Yayınları, 20.
- Sharpley, R. ve Telfer, D. J. (2002), **Tourism and Development: Concepts and Issue**, Channel View Yayınları, New York.
- Shaw, Gareth ve Williams, Allan (2004), **Tourism and Tourism Spaces**, Sage Yayınları, Londra.
- Sinemillioğlu, Oğuz (2009), “Sürdürülebilir Bölgesel Kalkınma Ve Türkiye Süreci”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, 8, 27 (245-268), Diyarbakır.
- Somuncu, Mehmet (2015), **Turizmin Kalkınmaya etkisi ve Türkiye Turizmindeki Bölgesel Farklılıklar**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Swarbrooke, John ve Horner, Susan (2007), **Consumer Behaviour in Tourism**, Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Şen, Ali (2003), “İktisadi Kalkınmanın Değişen Standartları”, **Standart Dergisi**, 504.
- Tatlıdil, Hüseyin (2001), “Türk Turizminin Mevcut Durumu ve Geleceğe Yönelik Beklentiler”, **Türkiye Sorunlarına Çözüm Konferansı-IV**, 21-24 Mayıs, 1-10
- Tekbalkan, Murat (2017), “Turizmin Bölgesel Kalkınmaya Etkisi Üzerine Bir Alan Araştırması: Samsun - Havza Örneği”, **Beykoz Akademi Dergisi**, 5(1), 35-52, İstanbul.
- Tekeli, İlhan (2011), **Türkiye’de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2.Basım, İstanbul.

- Terlan, Növresli, (2010), **Azerbaycan Turizm Potansiyelinin Kalkınma Amaçlı Değerlendirilmesi**, Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Thirlwall, Anthony (1979), The Balance of Payments Constraint as an Explanation of International Growth Rates Differences, **Banca Nazionale del Lavoro Quarterly Review**, 128(1), 45-53.
- Toskay, Tunca (1989), Turizm Olayı ve Tarihsel Gelişimi, **İktisat Dergisi**, 12 (72): 13-17.
- Tosun, C., Timothy, D.J. ve Öztürk, Y. (2003), Tourism Growth, National Development and Regional Inequality in Turkey, **Journal of Sustainable Tourism**, 11 (2-3): 133 – 161.
- Touati, Houari (2004), **Ortaçağda İslam ve Seyahat**, Çeviren: Ali Berkay, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Tunçsiper, Bedriye, Yılmaz, Gülay (2009), **Yerel Ekonomik Kalkınma Sürecine Turizm Sektörünün Etkisi**, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 24, Kütahya.
- Uçkun, Seher (2004), **İşletme ve İşletme Türleri, Turizm İşletmeleri**, Değişim Yayınları, İstanbul
- Wan, Y. K. P. (2012), **The Social, Economic And Environmental Impacts Of Casino Gaming** WWF and University of York.
- Yağcı, Özcan (2003), **Turizm Ekonomisi**, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Yangil, Mısırdalı, Fulya (2016), “Bilgi Toplumunda Liderlik: Sürdürülebilir Liderlik” **Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi** 48, Kütahya.
- Yarmacı, N., Keleş, Ç. M. ve Ergil, Ö. (2017). “Su Altı Dalış Turizminin Mevcut Durumu, Sorunları ve Geliştirilmesine Yönelik Öneriler: Kaş Örneği”, **Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi**, 1 (1), 66-87.
- Yarmacı, Nihan, Keleş, Melike ve Ergil, Bilge (2017). “Su Altı Dalış Turizminin Mevcut Durumu, Sorunları ve Geliştirilmesine Yönelik Öneriler: Kaş Örneği”, **Güncel Turizm Araştırmaları Dergisi**, 1 (1), 66-87.
- Yavilioğlu, Cengiz (2002), “Geri Kalmışlık Olgusu Ve Ekonomistik Kalkınma Teorileri. Başbakanlık,” **Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, C.Ü. İ.İ.B. Dergisi**, 3, 2 Ankara.
- Yeldan, Erinç (2002), “Neoliberal Küreselleşme İdeolojisinin Kalkınma Söylemi Üzerine Değerlendirmeler”, **Praksis**, 7.
- Yeoman, Lennon (2008), **Tomorrow’s Tourist**, Butterworth-Heinemann, Oxford.
- Yıldız, Zafer (2011), Turizmin Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerine Etkisi, **Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi**, 3, 5.

ÖZGEÇMİŞ

Elif Can KAVALCI, 26.10.1986 tarihinde Rize’de doğdu. 2004 yılında Rize Anadolu Kız Meslek Lisesini; 2013 yılında Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisat Bölümünü bitirdi. 2014 yılında Karadeniz Teknik Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalında yüksek lisans programına başladı.

KAVALCI, 1 kız çocuk annesi olup İngilizce bilmektedir.

